

JAFUDÀ ALATZAR, JUEU DE VALÈNCIA (SEGLE XIV)

per

Jaume Riera i Sans

(ARXIU DE LA CORONA D'ARAGÓ)

En una carta del 10 d'agost de 1370, la reina Elionor intercedia perquè els jurats de València moderessin l'exigència de diners que feien a Jafudà Alatzar per subvenir a les obres dels murs. Ja s'havien avingut en 3.000 sous, deia, «e nós sabem que altre singular de regne de València no paga en les dites obres dels murs mayor quantitat, no encara la meitat, de ço que paga lo dit Jafudà».¹ La reina venia a dir, doncs, expressant-ho d'una manera equivalent, que la riquesa de JA superava, en el doble, la de l'home més opulent del regne de València. I tots els documents fins avui coneguts corroboren, efectivament, que Jafudà Alatzar fou un home molt afortunat.

Fa molts anys que la figura històrica de JA espera una monografia digna d'ell. Dins la historiografia positiva el seu nom començà a sonar l'any 1852, quan Y.H. Schorr publicà el text hebreu d'aquelles resolucions de l'any 1354, signades per JA com a delegat de les aljames de jueus del regne de València, al costat de dos delegats de les aljames de Catalunya, que eren Mossé Natan, de Tàrraga, i Cresques Salomó, de Barcelona.

La simple aparició de JA com a signatari dels acords de 1354, fou suficient perquè Fritz Baer, que l'any 1925 iniciava la recerca sobre jueus medievals als arxius de Barcelona, el tingués molt present i orientés l'atenció del seu col·laborador eficient, Mn. Josep Rius i Serra, cap a la figura del jueu valencià.

Fruit de la sagaç recerca feta per tots dos a l'Arxiu Reial i a l'Arxiu del Reial Patrimoni, fou la troballa d'un ramell de dades substancioses que el prof. Baer sintetitzà a continuació del principal document que publicava, referent a JA, dins el seu esplèndid volum imprès a Berlín l'any 1929. S'hi dibuixa la

¹ A.C.A., *Cancelleria*, Reg. 1579, f. 61v-62r. A partir d'ací, tots els documents dels registres de la secció de Cancelleria de l'Arxiu Reial de Barcelona, seran citats precedits de la sola abreviatura Reg.

personalitat solitària d'un negociant, prestamista i financer eminent, tant de la monarquia com de la ciutat de València, familiar del rei Pere i de la reina Elionor, mort l'any 1377 sense hereus mascles i amb un capital fabulós.²

Juntament amb aquestes dades francament positives o, si es vol, neutres, aparegué el text d'una virulenta denúncia contra ell, formulada per dos síndics de l'aljama de València, l'any 1370, que el retratava com un autòcrata sense escrúpols que, emparant-se en la seva prepotència, disposà al seu antull dels afers públics i privats de les aljames de jueus del regne de València, sempre en benefici propi. Alhora es confirmava que no hi havia més referències a la seva personalitat dins la literatura en hebreu, que no fou expert en Bíblia ni en Talmud, i que ni tan sols fou literat, como el seu col·lega Mossé Natan.

Jafudà Alatzar, doncs, representava gairebé l'antítesi d'allò que el prof. Baer volia demostrar. Baer havia concebut –en realitat preconcebut– els jueus medievals com uns homes de tarannà religiós, vivint oprimits però en concòrdia i germanor, amatents a l'observança dels preceptes i de les tradicions del seu poble, alimentant l'esperança de la futura redempció. Lluny d'aquesta imatge idealitzada, el millor que podia dir de JA, en termes morals, és que fou un cacic mafios i un manipulador interessat de diner brut. Lògicament, quan hagué de parlar-ne en la seva *Historia dels jueus*, el prof. Baer el despatxà amb expressions negatives.³

I així està pràcticament la recerca encara avui. Ulla Deibel podia haver-nos donat la història sencera de les relacions entre JA i la reina Elionor, però ho va enllestir amb quatre referències.⁴ David Romano tingué interès a fer entrar JA a la *Gran Enciclopèdia Catalana* (vol. 8, p. 719), però s'ha limitat a mencionar-lo quan l'havia de tractar a fons.⁵ Qui havia d'explicar-nos els camins per on un jueu com JA –cas únic als segles XIV-XV– arribà al claviari de la ciutat de València, ha callat fins i tot el seu nom.⁶ Els que han consagrat estudis

² F. BAER: *Die Juden im christlichen Spanien, Erster Teil. Urkunden und Regesten*. Berlín 1929, pp 436-444.

³ Y. BAER: *Historia de los judíos en la España cristiana*, Madrid 1981, p. 326. NEUMAN, A.A.: *The Jews in Spain*. Filadelfia 1942, vol. II, p.237, es mostra encara més dominat per tesis preconcebudes: omet les dades negatives del personatge, i en menciona l'aspecte que ell té per positiu, que és l'acostament a la monarquia, presentat com desinteressat.

⁴ U. DEIBEL: «La reyna Elionor de Sicília», *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* 10 (1928) pp. 436-437.

⁵ D. ROMANO: «Els jueus en temps de Pere el Cerimoniós (1336-1387)», *Anuario de Estudios Medievales*, Annex 24 (1989) pp. 113-131.

⁶ R. NARBONA: «Finanzas municipales y patriciado urbano. Valencia a finales del trecentos», *Anuario de Estudios Medievales*, 22 (1992) pp. 485-512.

als jueus de València, no han pogut fer-hi aportacions ni interpretacions, ignorants de les dades publicades per Baer l'any 1929.⁷ Les pàgines que segueixen aspiren a recollir i aportar material nou i vell per a una millor comprensió de la personalitat del famós plutòcrata valencià.

Dades bibliogràfiques de Jafudà Alatzar

Jafudà Alatzar morí a València dins la primera quinzena d'abril de 1377, dos anys més tard que la reina Elionor. Atenent que l'any 1363 ja tenia gendres, que sobrevisqué al seu fill i al seu nét, i que almenys des de 1350 senyorejava l'aljama de jueus de València, podem suposar que vingué al món dins la primera o la segona dècada del segle XIV. Pertangué, doncs, a la mateixa generació que el rei Pere el Cerimoniós, és a dir, a la generació que fou testimoni directe de les grans convulsions del segle XIV, des del mal any primer de 1333, a la fam de 1374-1375, passant per la gran mortalitat de 1348, la plaga de llagosta de 1358 i les diverses guerres peninsulars i internacionals.

Jafudà Alatzar nasqué dins una família rica de la ciutat de València, que ja hi era establerta a final del segle XIII. D'ella i dels seus components ho ignorem pràcticament tot. Un Jafudà Alatzar, jueu de València, l'any 1292 era acusat de delictes per la mateixa aljama o per alguns dels seus components.⁸ Un altre o el mateix apareix a les talles de 1299-1300 amb una assignació prou elevada.⁹ Un altre o el mateix obtenia de Jaume II, l'any 1304, a canvi de 5.000 sous, una remissió per diversos actes de violència.¹⁰ Un altre o el mateix era inclòs, l'any 1327, en una llista d'inculpats d'assassinat.¹¹ Etc. I hem d'anar repetint «un altre o el mateix», perquè en una llista de jueus prestamistes de València, de l'any 1348, apareixen simultàniament un «Jafudà Alatzar jueu», un «Jafudà Alatzar fill d'en Astruch» i un «Jafudà Alatzar fill que fon d'en Samuel Alatzar».¹² Sense les clarícies que potser aportarien els protocols notariais de

⁷ J. HINOJOSA: «En torno a los judíos valencianos: la recuperación de una minoría olvidada», *Hispania*, 50/2, n°175 (1990), pp. 921-940.

⁸ J. RÉGNÉ: *History of the Jews in Aragón. Regesta and Documents 1213-1327*. Jerusalem (1978) n° 2444.

⁹ J. MILLAS: «Un manuscrit hebraic-valencià», *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, 6 (1920-1922) 1925, pp. 341-357.

¹⁰ RÉGNÉ, *History ... cit.*, n° 2.831

¹¹ RÉGNÉ, *History ... cit.*, n° 3.423

¹² A.R.V., *Justícia Civil*, n° 49, full solt. (n'he pogut disposar d'una fotocòpia gràcies a la gentilesa del prof. Lluís Garcia Ballester)

l'època, que no s'han conservat, ens cal renunciar al noble intent d'establir un quadre genealògic de la família Alatzar. Sí que podem dir, però, que des la pesta fins a la destrucció de la jueria de València, l'any 1391, no apareix cap més JA que el que ara biografiem i el seu nét, i que no se li veu cap relació amb la família Alatzar o Abnalatzar, de Saragossa.

Al moment de la seva mort, Jafudà Alatzar era, com a mínim, bígam, ja que apareixen dues viudes seves, de noms Adefa i Acli. I no hi ha confusió: Adefa és mencionada, ja viuda, como a *secunda uxor* de JA, i el seu matrimoni fou titllat d'il·legal com a contret constant un matrimoni anterior. I com que Acli ja era viuda quan es casà amb JA, podria molt ben ser que aquest hagués tingut tres o més dones al llarg de la seva vida.

Tingué un fill de nom Issach Alatzar, que morí cap a 1358 en edat adulta.¹³ Aquest fill, o un altre no documentat, li donà almenys un nét, que es digué igualment Jafudà Alatzar, el qual morí després de 1370 i el seu avi patern en fou hereu.

Un document de juny de 1363 menciona els «gendres» de JA, en plural, que no sabem del cert qui eren.¹⁴ El novembre de 1367, en canvi, trobem mencionats els tres gendres que aleshores tenia Jafudà Alatzar: Salomó de la Cavalleria, Salamies Nascí i Abraham Affrasí, tots tres residents a València. L'any de la seva mort, però, el 1377, apareixen tres filles de JA instituïdes hereves, dues de les quals sembla que no són les que ja eren casades deu anys abans.

La més gran de les tres filles hereves de JA es deia Goig, i l'any 1371 ja era casada amb Salamies Nascí. Les altres dues hereves es deien Jamila i Astruga, eren filles d'Adefa –almenys Jamila, de la qual consta–, i sembla que eren menors d'edat quan quedaren òrfenes de pare. Jamila ja devia haver estat desposada amb Samuel Suxén, de Xàtiva, perquè el mateix any 1377 es parla d'ell com a gendre de JA, però les dues germanes apareixen sota la tutoria i administració de mestre Abraham Abenmarvez, de Salomó Abenmarvez i de Samuel Suxén, per disposició testamentària. Jamila encara vivia l'any 1425, i Astruga és mencionada com a difunta l'any 1384.

Sembla confirmat, doncs, que Jafudà Alatzar morí sense descendència masculina, malgrat els seus simultanis matrimonis. La documentació posterior a la seva mort, molt copiosa i coherent, expressa que la massa dels seus béns, després de separada la porció adjudicada al rei Pere i els diversos llegats

¹³ A hores d'ara, l'única menció del fill de JA és la que es troba a BAER: *Die Juden ... cit.*, p. 439.

¹⁴ *Ibidem*, p. 378.

testamentaris, superats diversos conflictes, havia de ser dividida en tres parts: una per a Goig, muller de Salamies Nascí, i dues per a Jamila, muller o desposada de Samuel Suxén, i per a Astruga.

Jafudà Alatzar i l'aljama de València

El 4 de febrer de 1371, la reina Elionor comunicava al seu procurador al regne de València que es reservava el càstig que mereixia Salomó, fill d'Astruc Xucran, autor d'uns graffiti denigrants per al nostre personatge (*ratione quorundam verborum que lingua hebraica scripsit in pariete, in vituperium et blasphemiam Jafudani Alatzar, judei domus nostre*).¹⁵

Feia temps que les relacions no rutllaven bé. L'estiu anterior, escapant a la seva vigilància, dos nuncis i procuradors de l'aljama de València s'havien traslladat a Barcelona per demanar a la reina que Jafudà Alatzar fos separat de l'aljama. Així de simple i així de greu. Eren tants «los dampnatges e greujes que l'aljama ha sofert e soffer tots dies per mà e ocasió del dit Jafudà», que no hi havia altra manera de posar-hi remei, segons ells, que desvinculant-lo totalment de la comunitat. I com a fonament de la petició, els dos nuncis exposen una quinzena de capítols de denúncia que mostraven alguns fets de la conducta despòtica i opressiva de JA.

La reina –i no cal trobar-ho estrany, tractant-se de la reina Elionor–, no es va mostrar imparcial i no va donar a la denúncia el curs que havia de tenir. En comptes de posar-la en mans d'un fiscal, com havia de fer, va comissionar *oralment* el seu tresorer Berenguer de Relat i el jurista Jaume de Vallseca perquè s'informessin sumàriament de la veritat dels fets i li'n fessin relació. La informació de la veritat dels fets, com era previsible, fou obtinguda de seguida pels dos comissaris sense que els calgués traslladar-se a València per fer-hi enquesta. I afirmant que la relació havia estat examinada en el seu Consell, la reina va fer dictar sentència absolutòria de tots els càrrecs imputats a JA. Mai més s'en podria tornar a parlar.¹⁶

¹⁵ Reg. 1579, f. 165v. Astruch Xucran tenia motius de malevolença envers JA, almenys des de 1363, qual li va fer retirar l'administració dels béns del difunt Cresques Cohén, de Llíria. Cfr. Reg. 1571, f. 67r,v, en data Barcelona 7/11/1362; f. 82r-84r, en data Montsó 23/1/1363; f. 105r, en data Monsó 2/3/1363.

¹⁶ Reg. 1579, f. 102v-105v, en data Barcelona 27/7/1370, publicada per BAER: *Die Juden ... cit.*, n° 302. Sobre aquesta missatgeria conflictiva hi ha material al mateix Reg. 1579, des del f. 51, i al Reg. 1577, f. 192r.

Val a dir que també va absoldre els acusadors de les acusacions recíproques de què havien estat objecte,¹⁷ però no va accedir a separar JA de l'aljama de València, limitant-se a concedir-li la «gràcia especial» de no poder ser obligat a ocupar oficis de l'aljama durant tres anys (!).¹⁸ I podem assegurar que es tractava d'una concessió simulada, perquè al marge de la seva còpia registral, on el protonotari consignava els drets de segell que el beneficiari havia de pagar per la concessió, s'hi va escriure: *Pro curia. Sine precio quia sapit condemnationem*. D'altra banda, abans de deu mesos, la «concessió» fou revocada i Jafudà Alatzar va poder continuar disposant sense traves dels oficis de l'aljama que més li plaïa d'ocupar.¹⁹ Els clavaris «elegits» aleshores, l'agost de 1371, foren Salamies Nascí i Salomó Abenmarvez, dos parents acostats de JA.²⁰

L'absolució de tots els fraus i malifetes imputats a JA pels nuncis de l'aljama, i de tota pena civil i criminal que podien merèixer, passava, necessàriament, per la seva enumeració. I és a través dels capítols de la denúncia, reproduïts literalment en la sentència absolutòria, com podem assabentar-nos un poc de l'activitat social delictiva de JA. Només un poc, perquè com deien els nuncis, «greujes de XX anys ençà no.s poden recomptar en un moment».

Com veiem, els dos nuncis de l'aljama, Astruc Xucran i Jucef Lectoix, posen l'inici de l'ensenyoriment de l'aljama per part de JA vint anys enrera, cosa que ens situa cap a 1350, és a dir, al final de la pesta i de la Unió, coincidint amb el matrimoni del rei Pere amb la reina Elionor, infanta de Sicília.

Abans de la pesta, qui dominava autocràticament l'aljama de València era Johannà Sibilí, el qual, l'any 1346, fou objecte d'una denúncia per part d'alguns components de l'aljama, que no la firmaren.²¹

La denúncia de 1346 contra Johannà Sibilí és molt semblant a la denúncia de 1370 contra JA, i ell hi és mencionat, precisament, com a víctima de les

¹⁷ Reg. 1579, f. 106r-v, en data Barcelona 27/7/1370, indicada per BAER: *Die Juden ... cit.*, p. 442.

¹⁸ Reg. 1579, f. 109r, en data Barcelona 1/10/1370. Aquesta «concessió» de la reina no fou indicada per Baer, que bé la va trobar al registre, potser perquè no va entendre el joc de fons. Per salvar l'expedient, la reina comissionà un jurista perquè examinés les quantitats que JA havia de restituir a l'aljama (Reg. 1579, f. 123v, en data Barcelona 3/10/1370), i ordenà al seu administrador que l'informés de les talles dels tres anys darrers, con s'havien collit i en què s'havien després (f. 124r-v, en data Barcelona 8/10/1370). Tot fou paper mullat.

¹⁹ Reg. 1580, f. 57v, en data València 25/8/1371.

²⁰ Reg. 1580, f. 56v-57r, en la mateixa data. Domingo Costa, l'home de palla de JA, fou confirmat com a batlle de la jueeria: f. 60r-v, en la mateixa data.

²¹ La denúncia ha estat publicada i comentada per E. LOURIE: *Crusade and Colonisation. Muslims, Christians and Jews in Medieval Aragon*. Hampshire (1990), n° XII

malvestats de Johannà Sibilí. El Johannà Sibilí de 1346, rival de JA, era casat amb una filla de Jafudà Lectoix, i ara trobem que és un Jucef Lectoix qui denuncia les malvestats de JA i passa, als ulls de la reina, com a causant de «tota la divisió que és estada en l'aljama de València».²² Podem interpretar aquests episodis, doncs, com un cas més de divisió de l'aljama en dues faccions rivals, com ho estava l'aljama de Mallorca, a la mateixa època, entre els Faquim i els Natjar.²³ Jafudà Alatzar estava a l'oposició l'any 1346, i qui sap si fou ell mateix qui formulà la denúncia dels delictes de Johannà Sibilí. El trasbals social de la pesta, la revolució i subsegüent repressió de la Unió valenciana, i la política autocràtica propiciada per la reina Elionor, van fer passar JA de l'oposició al poder, on es mantingué durant vint-i-cinc anys, gràcies al favor que li dispensà la reina fins a la seva mort. Ella moria l'abril de 1375, i ell moria l'abril de 1377.

La majoria dels delictes que els dos nuncis de l'aljama de València imputen a JA són de caràcter econòmic. Alguns podrien ser propis de qualsevol persona que tingués un gran ascendent sobre la comunitat i l'oposició emmordaçada. L'acusen, per exemple, d'haver defalcat la peita pels béns del seu fill, des que morí cap a 1358, fins ara recentment, en què s'ha fet un nou capbreu de la talla. I diuen que també ha defalcat la peita sencera pels béns de Samuel Portell, des que ell es casà amb la seva viuda –Acli suposo– que els havia heretat. Ella, a més, li aportà passats 200.000 sous de béns parafernals de la casa del seu pare, que era a Llíria, i JA, segons els nuncis, tampoc no els ha declarat mai, en perjudici de l'aljama. Expliquen, també, que «ara III anys poc més o menys», el rei i ella, la reina, exigiren a l'aljama de València 14.000 sous, i altres tants 14.000 sous a JA i als seus gendres.²⁴ Amb amenaces i intimidacions als nuncis de l'aljama, Jafudà Alatzar els obligà a transigir amb la cort «que la demanda fos tota una», rebaixada a 18.000 sous que es pagaren de les imposicions generals de l'aljama;²⁵ amb la qual cosa JA no pagà, en aquella demanda, ni 300 sous.

²² Reg. 1580, f. 56r, en data València 27/8/1371. Dons anys més tard, Jucef Lectoix continuava conceptuat con un criminós digne de càstig: Reg. 1581, f. 188v-189r, en data Barcelona 3/10/1373.

²³ Les bandositats de l'aljama de Mallorca es troben explicades breument per J. Mre MILLAS-J. BUSQUETS: «Albaranes mallorquines en aljamiado hebraicoárabe», *Sefarad*, 4 (1944) pp. 275-286.

²⁴ La demanda o exigència dels 14.000 sous a l'aljama i a JA e els seus gendres, es troba al Reg. 1575, f. 63r-64v, en data Barcelona 22/11/1367.

²⁵ Tampoc en això els nuncis no mentien. Els 18.000 sous per la demanda conjunta foren establerts amb manament de la reina: Reg. 1575, f. 91r-v, en data Barcelona 1/1/1368.

Els altres delictes econòmics que els nuncis expliquen, pressuposen que Jafudà Alatzar disposava de l'aljama com d'un feu propi. Diuen, per exemple, que en temps que Pere Boil era batlle (1357-1363), «emprà» JA en cent lliures, «e lo dit Jafudà féu lo dit préstec de diners de la dita aljama, e féu la carta del deute en nom seu». I que en temps que el rei Pere era a Borriana (juny de 1363), «emprà l'aljama de València en grans quantitats», i que més tard ordenà que fossin retornats 18.000 sous, segons cadascú havia pagat; «e lo dit Jafudà, ab tractament e ab albarans que ha haüts del senyor Rey, ha fet de guisa que en son poder és romasa la dita quantitat».²⁶ I tant devia tenir barrejats els seus afers propis amb els de la comunitat, que JA donava a entendre a la reina que les «coses e joyes» que li procurava, «que ell les vos donava en nom seu e de ço del seu», però examinats els comptes, s'ha descobert que «totes les joyes són pagades dels diners de l'aljama (...), en quantitat de III sol. poch més o menys».²⁷

No crec que els nuncis exageressin gaire, doncs, quan expliquen a la reina que JA, «fiant-se de la sua gran riquesa, com algun matrimoni se tracta en lo regne de València entre los juheus e a ell no ve en plaer, decontinent se met en lo fet, e ab tractaments e ab menasses fa de guisa que met en plet los mesquins per tal que leixen de fer los matrimonis e facen aquells que ell vol, (...) de manera que és gran confusió a aquells que ell vol mal».

El tarannà autocràtic de JA s'havia manifestat l'any 1354, amb tota claredat, quan s'atribuí a ell mateix la representació de les aljames del regne de València, i redactà o almenys signà aquells famosos acords sobre la consecució dels rescriptes papals i reials que ell i dos plutòcrates com ell creien necessaris

²⁶ Les murmurations per aquesta apropiació indeguda es produïren immediatament després dels fets. En una carta a Guillem Colom, la reina li manava que fes callar els èmuls de JA que deien que s'havia quedat els 18.000 sous, perquè a ella li constava que s'havien distribuït correctament i que JA no n'havia rebut pas més dels que li corresponien: Reg. 1573, f. 7r-v, en data Zuera 20/2/1364. En aquesta ocasió, els èmuls de JA eres Jafudà Abdulaziz, Humer Tàhuell i Mossé fill de Jacob Porporell, sastre. Els jocs de números amb què JA es va apropiari aquella quantitat, plenament aprovats per la reina, estan explicats al Reg. 1573, f. 71r, en data Barcelona 30/9/1364; f. 84r-v, en data Lleida 31/10/1364.

²⁷ La reina tampoc no desconeixia aquest maneig brut de JA quan ara li fou denunciati. El novembre de 1367 manava al porter Pere Collell que obligués JA a retornar a l'aljama uns mil sous dels 6.400 que ell havia ordenat lliurar-li per draps d'or, rajoles de ceràmica, alcortins d'argent i altres joies que li havia subministrat, perquè les rajoles i els alcortins eren obsequi de l'aljama: Reg. 1575, f. 57r-v, en data Barcelona 3/11/1367. L'any següent demanava directament a l'aljama dues dotzenes d'alcortins d'argent daurats i tres poms d'argent daurats «e brescats o lavorats de obra morisca»: Reg. 1575, f. 126v, en data Barcelona 24/4/1368. Els diccionaris diuen que els alcortins eren una mena d'escambells o tamborets. El fet que la reina en demanés dues dotzenes, i els volgués d'argent daurat, no ho fa gaire versemblant.

per millorar la condició social externa dels jueus i interna de les aljames.²⁸ «Fiant-se en la sua gran riquesa», com repeteix la denúncia de 1370, els tres signataris dels acords de 1354 pretenien aconseguir un feix de butlles i de provisions i privilegis reials que portarien un bé comú fet a la seva mida; un bé comú que es traduiria en un enfortiment del seu propi poder econòmic i social dins de les aljames.

Jafudà Alatzar i els altres dos signants dels acords sabien, per experiència, com calia tractar els poderosos. Sense modèstia ni rubor, establien que havien de ser ells els qui tramitarien la consecució de les millores, i ells mateixos, en conseqüència, els qui assignarien a cada aljama la quota per sufragar les despeses de l'obtenció, atribuint-se facultats coercitives per obligar-les-hi sense cap contradicció.

La gran aliança de totes les aljames de la Corona que Cresques Salomó, Mossé Natan i Jafudà Alatzar pretenien crear l'any 1354 per a plataforma de l'expansió i consolidació del seu domini, va fracassar com a pla general. Treballant-ho amb constància i amb una bona estratègia, Jafudà Alatzar aconseguí, per a ell tot sol, el domini absolut sobre l'aljama de jueus de València.

L'ocasió es presentà durant les Corts Generals de Montsó, les de la guerra amb el rei de Castella, unes de les més crítiques del regnat de Pere el Cerimoniós, que s'iniciaren el novembre de 1362 i es concloueren el març de 1363.

Jafudà Alatzar hi assistí, i hi estaven també presents dos síndics de l'aljama, que captaren les voluntats del rei, la reina i el primogènit, amb 400, 130 i 100 florins respectivament.²⁹ El dia 8 de gener de 1363, amb el fútil i estúpid pretext que la guerra podria donar ocasió als oficials reials de batre del tot la prou malmesa aljama de jueus de València, el rei Pere en feia solemne donació a la seva muller, la reina Elionor.³⁰ El dia 10 de febrer, la reina atorgava a JA el rescripte de familiar seu.³¹ El dia 2 de març nomenava el donzell Guillem

²⁸ E. FELIU: «Els acords de Barcelona de 1354», *Calls*, 2 (1987) pp. 145-173.

²⁹ Reg. 1571, f. 106r, en data Montsó 1/3/1363. Les voluntats dels membres de la Casa Reial es captaven amb or. Quan Sibil·la de Fortià esdevingué reina, els arrendadors de les generalitats de Catalunya l'obsequiaren amb 2.000 florins: ACA, RP, *Mestre Racional*, vol. 508, f. 1v.

³⁰ Reg. 1537, f. 53r-55v, en data Montsó 8/1/1363. També es troba al Reg. 1536, f. 55r-57r.

³¹ Reg. 1571, f. 104v, ja indicat per BAER: *Die Juden ... cit.*, p. 443. JA no fou pas l'únic jueu familiar de la reina Elionor. També ho foren Jucef Abentaurell, torcimany d'Elx, des del 10 de gener de 1360; Mossé Abenabés, «ajudant d'obrer de perles», des del 6 de maig de 1360; Salomó Surí, obrer de perles, d'Osca, des del primer de setembre de 1360 (Reg. 1564, f. 68r i 119r), i Jucef Gabbay, daurador de Barcelona, des del 21 de desembre de 1361 (Reg. 1571, f. 25r). La llista de jueus familiars del rei Pere que dona H. SCHADEK: «Die familiaren der aragonischen

Colom –un home de palla de JA, a ben segur–, procurador o batlle de l'aljama,³² i el dia 25 d'abril li ordenava lliurar a JA, el seu familiar, tots els diners de les multes i exaccions del comú i dels singulars de l'aljama de València (*ex caloniis vel esdevenimentis aljame judeorum civitatis Valencie et singularium ipsius qualitercumque*).³³

Jafudà Alatzar no en tenia prou amb la rectoria de les multes, i l'any següent va aconseguir que la reina promulgés una nova organització de l'aljama que li permetés manegar-la al seu gust sense contradicció.³⁴

En la nova organització, el poder residia, de fet, en trenta membres renovables cada tres anys, els quals elegien els adelantats, els jutges i els receptors de comptes. El punt clau de la nova planta, dissimulat capciosament darrera el nombre aparentment elevat d'electors de càrrecs, era aquest: que els trenta electors serien designats pels adelantats, començant pels que ara ho eren, factura de JA. Ell, com era previsible, fou designat elector, un dels trenta, i alhora elegit jutge; amb el ben entès, no cal dir, que les decisions dels jutges, segons la nova organització, eren inapel·lables.

La reforma fou preparada psicològicament per una carta monitòria de la reina als adelantats, en què els renyava per la mala administració que portaven, i els deia, textualment, que «segons vostres obres, conexem e veem bé que ha mala ordinació entre vosaltres»; «conexem bé que y fa gran fretura lo dit Jafudà Alatzar». ³⁵ I a fi que l'oposició no pogués ni tal sols manifestar-se, la reina manava a Guillem Colom que s'informés amb els adelantats quins eren els èmuls de la pau i concòrdia dins l'aljama, i un cop descoberts, els exiliés de la ciutat prohibint-los, de part d'ella, que hi tornessin a entrar. I no solament això, sinó que expulsés també de la ciutat, sense contemplacions, tots els jueus pobres (*Volumus insuper et mandamus vobis quod vocatis ad hec adelantatis aljame prefate, ejiciatis et extrahatis ab aljama et civitate prefatis omnes et singulos judeos pauperes dicte aljame quorum facultates non sufficiant eorum*

Könige des 14. und des beginnenden 15. Jahrhunderts», *Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens* 32 (1988) pp1-147, no és completa. Hi falta JA, que ho era almenys el 1362 (Reg. 911, f. 220r-221r) i fins el 1375 (Reg. 1359, f. 50v). JA també fou familiar de l'infant Martí l'any abans de la seva mort: Reg. 2065, f. 75v-76v.

³² Reg. 1571, f. 105v-106r. Observem la coincidència de dates amb el donatiu indicat a la nota 29.

³³ Reg. 1571, f. 134r-v. Teòricament, JA havia de respondre d'aquests diners al tresorer de la reina.

³⁴ Reg. 1573, f. 74v-76v, en data Barcelona 2/9/1364.

³⁵ Reg. 1573, f. 72v-73r, en data Barcelona 30/9/1364

et familiarum suarum integre provisioni per unum annum continue sequiturum, nec permittatis ipsos vel aplichem eorum in dicta civitate manere).³⁶

La visió política de JA, la plutocràcia, era del tot coincident amb la de la reina Elionor. Poc després de la sentència absolutòria de JA, quan s'havien de renovar els trenta consellers de l'aljama, la reina manava al seu administrador que no n'hi admetés cap que fos pobre o pagués en la talla menys de dotze diners per milenar, perquè, deia ella, segons el Dret, els pobres són inhàbils per administrar (*cum de Jure pauper ad curandum minime admittatur*).³⁷ I els rics, correlativament, són dignes d'ocupar càrrecs i hi tenen dret (*dictus Jafudanus talem partem juxta facultates suas solvit in contribucionibus et exaccionibus dicte aljame quod de bono et equo dignum est quod in officiis dicte aljame sit*).³⁸ El 19 de gener de 1374, la reina singularitzava el seu afecte envers JA amb una breu carta que retrata vivíssimament la posició d'excepció del nostre personatge dins l'aljama, tant o més que no havien fet els dos síndics amb la seva denúncia. Deia així la carta o manament de la reina: «N'Alienora et c^a als adelantats e a l'aljama dels juheus de València, gràcia sua. Com vosaltres de les ordinacions que solets fer entre vosaltres de no jugar a negun joch, hajats acostumat de exceptar en Jafudà Alatzar, juheu de València domèstich nostre, per tal com alsunes vegades ha a jugar ab lo senyor rey e ab nostres fills e ab nostres curials; et ara, segons que havem entès, alsuns juheus de la dita aljama, si lo dit Jafudà en la ordinació que de present fets de no jugar exceptats, vullen ésser así mateix exceptats d'aquella, per ço a vós deym e manam expressament que.l dit Jafudà solament exceptets e hajats per exceptat de la ordinació dessús dita, con nostra intenció sia que ell d'açò sia exceptat. Dada en Barchinona a XIX dies de janer en l'any de la nativitat de nostre Senyor MCCCLXXIII».³⁹

³⁶ Reg. 1573, f. 77v, en data Barcelona 10/10/1364.

³⁷ Reg. 1579, f. 122v-123r, en data Barcelona 30/9/1370. La composició del consell dels 30 preocupava a la reina, és a dir, a JA, perquè podia obrir una bretxa al seu poder omnímode. Mesos abans la reina ja havia escrit al seu administrador perquè procurés que fossin elegits els més «aptes»: Reg. 1577, f. 191r, en data Barcelona 5/5/1370.

³⁸ Reg. 1573, f. 91r-v, en data Tortosa 16/12/1364.

³⁹ Reg. 1583, f. 62r. No és del tot exacte, segons es desprèn del document, que la prohibició de jugar dimanés d'una ordinació interna de l'aljama. L'ordinació interna, si existia, tenia correspondència amb una ordre formal de la reina que prohibia el joc de daus als jueus de València. En dictà una vàlida per a sis anys (Reg. 1575, f. 88v-89r, en data Barcelona 1/1/1368), i abans d'expirar el termini dels sis anys, el prorrogà per tres més (Reg. 1581, f. 97v-98r, en data Barcelona 13/2/1373). Poc després autoritzava a Jacob Xambrell per jugar a la gresca i a la rifa, amb qui volgués i on volgués, amb daus o sense, a joc conegut o no conegut (Reg. 1583, f. 98v en data Barcelona 27/3/1374).

Les activitats econòmiques de Jafudà Alatzar

La carta antològica de la Reina que acabem de llegir permet afirmar-ho: en una sola nit, Jafudà Alatzar podia guanyar un regne, un comtat o una baronia, si els seus egregis i nobles contrincants en el joc els apostaven. Cert. Però també és certa la conclusió inversa: els egregis i nobles trobaven plaer a tenir a JA per contrincant, perquè podia apostar bosses plenes de florins d'or sobre les seves jugades.

No hi havia ningú com ell. Jafudà Alatzar aconseguí d'acaparar, en solitari, una immensa fortuna. Pel que fa als jueus de la Corona d'Aragó, no es coneix cap altre cas en què a l'hora de fer demandes, el monarca taxés una sola família amb les quantitats proporcionalment tan elevades com les exigides a JA. Hem vist com el novembre de 1367 els reis demanaven tant a l'aljama de València com a JA i els seus gendres. En les demandes extraordinàries per raó de la guerra, el juny de 1363, Jafudà Alatzar, el nét i els gendres foren taxats tant com les aljames de jueus de Xàtiva, Alzira i Borriana, i les aljames de moros de Xàtiva, Alzira, Borriana i València, totes sumades.⁴⁰

La fortuna de JA sembla que arribà a convertir-se, del seu vivent, en proverbial, i l'investigador actual que repassa els documents que mencionen les incomptables operacions financeres en què intervingué, adquireix la sensació que la seva disponibilitat de numerari no tenia límits. Les dades tèrboles que fins ací portem indicades, tanmateix descoratgen el més intrèpid que pretengués clarificar cartesianament els mètodes que JA va practicar per multiplicar el seu or. No és gens fàcil, certament, per a nosaltres, d'orientar-nos en el laberint de deutoris, assignacions i traspessos de crèdits i rendes. I tampoc no ho era per als coetanis. En una auditoria dels comptes irregulars de certs mercaders valencians, l'any 1378, hom denuncia que la part contrària ha presentat «diverses e moltes impugnacions fort enricades e molt subtils, a les quals bonament no poria ésser en breu temps sobtosament satisfeyt».⁴¹

Renunciant d'entrada, doncs, a aconseguir la transparència ideal a què podríem aspirar en aquestes qüestions, intentarem de posar una mica d'ordre a les notícies que ens ha procurat la investigació de les activitats econòmiques de JA.

⁴⁰ Hi ha dues llistes de demandes per raó de la guerra a jueus i moros del regne de València, el juny de 1363. Es troben al Reg. 1185, f. 219v-221r, i al Reg. 1187, f. 212v-214r, amb notables diferències entre elles. Foren indicades per BAER: *Die Juden ... cit.*, n° 267.

⁴¹ A.C.A., R.P., Ag. vol. 616.

Convé començar afirmant, per més que pugui semblar obvi i innecessari, que no hi ha cap indicatiu que JA hagués treballat amb les seves mans. Ni ell ni cap dels seus familiars apareixen amb una denominació d'ofici. Ni ofici manual, ni ofici d'art. Tots apareixen, simplement, sense ofici, cosa que vol dir, tractant-se de jueus, que es dedicaven a l'especulació. O a la usura, si volem dir-ho amb la denominació coetània, que per al segle XIV val tant com el nom modern d'especulació, inclosa la seva connotació moral pejorativa.

JA tampoc no fou mercader, per més que alguns documents, interpretats literalment i fora del seu context, permetessin al prof. Baer d'atribuir-li la condició de comerciant. No fou mercader a la menuda, amb botiga oberta a l'assoc de València, per exemple, ni mercader a l'engrós, amb factors als ports d'Orient o procuradors establerts a Alger i Sevilla, com d'altres jueus tenien. No s'ha documentat fins avui que efectués transaccions de compra-venda, per compte propi, sobre béns de mercat. No va adquirir cap castell, alqueria, lloc o territori, ni se'n procurà donació per part de la cort reial, per més elevats que fossin els seus crèdits envers ella.⁴² Diguem-ho d'una vegada; les operacions econòmiques de JA tenen per objecte directe el diner, i foren dutes a terme, gairebé sense excepció, en forma personal.

Jafudà Alatzar fou, d'una manera oficial i pública, un usurer. Apareix com a tal a les llistes de jueus valencians que al principi de l'any prestaven jurament en poder del justícia d'observar la taxa d'usura fixada per l'estatut de Jaume I i mantinguda inalterable al llarg dels segles XIII i XIV. Se'l troba prestant jurament els anys 1348, 1354 i 1361,⁴³ i si no consta que el prestà cada any, si és segur que fins a la seva mort es dedicà constantment al préstec a interès. Va impetrar del rei, a títol particular, el privilegi que no l'afectessin les moratòries que el rei podia atorgar als seus deutors,⁴⁴ i una de les coses que entretingué la confecció de l'inventari dels seus béns, després de la seva mort, foren «les demandes e requestes que.s han a fer a les gents que devien algunes quantitats de diners al dit Jafudà, e encara cobrar los diners de les penyores de les gents».⁴⁵

⁴² Els memorials n° 13 i 18 de la Secció de Cancelleria de l'Arxiu Reial, que recullen totes les donacions i alienacions efectuades pel rei Pere el Cerimoniós, no n'indiquen cap en què JA aparegui com a beneficiar. El memorial n° 9, que és un índex alfabètic de beneficiaris de concessions enregistrades a la sèrie *Graciarum* del mateix monarca, només indiquen la de l'actual Reg. 913, f. 216v, que assenyalo a la nota 65.

⁴³ J. HINOJOSA: «El préstamo judío en la ciudad de Valencia en la segunda mitad del siglo XIV», *Sefarad* 45 (1985) pp. 315-339. Per a 1348, vegeu la nota 12 supra.

⁴⁴ El privilegi li fou concedit, amb jurament per part del rei, el 4 de desembre de 1359, ampliat el 26 de desembre de 1362, i ratificat el 20 de novembre de 1365: Reg. 911, f. 220r-221r.

⁴⁵ Reg. 1260, f. 101r, en data Barcelona 24/6/1377.

Mancats com estem dels llibres de comptabilitat particular dels prestamistes, és molt difícil d'avaluar el marge de guany que es podia obtenir amb el préstec parcialment, de vegades sense cap paper, segons el valor de la penyora i la confiança del prestamista en la solvència del prestatari per a la satisfacció de l'interès i, al seu moment, la devolució de la quantitat prestada. De JA sabem que comptà amb clientela selecta i solvent, que li emmanllava quantitats elevades: l'agost de 1371, la reina Elionor tenia la seva vaixella d'argent penyorada en poder de JA. Necessitant-la per al convit de la novella cavalleria del seu primogènit, l'infant Joan, destinava 2.000 florins d'or per recuperar-la.⁴⁶ I quan morí JA, l'abril de 1377, la infanta Mata, duquesa de Girona, s'apressà a escriure als seus procuradors a València perquè possessin en segur la vaixella que li tenia dipositada «per certa quantitat de florins», a fi de poder recuperar-la quan en tingués avinentesa. Eren 13 objectes de plata que pesaven més de 75 marcs.⁴⁷ Els guanys d'aquests préstecs fets sobre vaixella reial, és allò que, malauradament, no sabem.

Un altra activitat especulativa de JA, variant «modernitzada» i legalitzada del préstec, fou la compra massiva de censals.

Mentre els teòlegs i moralistes discutien i no es posaven d'acord sobre la licitud del censal com a préstec usurari camuflat sota la forma de compra del dret a percebre una pensió anual; quan la venda de censals per part de les col·lectivitats requeria, com a norma reguladora, la llicència prèvia de la senyoria, concedida amb molta parsimònia i justificada sempre per necessitats urgents;⁴⁸ quan els jueus, majoritàriament, continuaven practicant el préstec tradicional sobre penyora, Jafudà Alatzar s'aventurà a invertir en la compra de rendes netes i segures. Va prescindir, segons sembla, dels escrúpols que encara tenien els homes de negocis del seu temps, i va encertar a practicar un mètode molt idoni per treure un gran profit de la necessitat de numerari que patien les col·lectivitats en aquells anys de crisi.

Ignorem en quina data Jafudà Alatzar s'inicià en aquest sector del crèdit, i fins a quin punt ell, personalment, en fou impulsor; però de la seva fama com

⁴⁶ Reg. 1580, f. 46v-47r, en data València 12/8/1371. L'any 1364 la reina tenia una corona penyorada en poder d'un canonge de Barcelona (Reg. 1573, f. 56v), l'any següent en poder de fra Guillem d'Abella, comanador de Montsó (Reg. 1573, f. 120r-v) i l'any 1368 en poder de Guillem sa Torre, ciutadà de Barcelona (Reg. 1575, f. 109v). La darrera vegada ho era per 1.300 florins d'or.

⁴⁷ A. L. JAVIERRE: *Matha de Armanyac, duquesa de Girona*. Madrid (1930) pp. 139-140

⁴⁸ Per a l'estudi de la difusió dels censals no ha estat utilitzat el memorial n° 38 de la Secció de Cancelleria de l'Arxiu Reial, que assenyala més de 500 llicències de venda atorgades pel rei Pere. No n'hi ha cap anterior a 1340.

a inversor en censals, hi ha proves eloqüents. El novembre de 1374, per exemple, en plena crisi de subsistències per la mala anyada, la reina Elionor advertia al seu fill, l'infant Martí, que si volia comprar Altura, no tenia altre mitjà que imposar taxacions elevades als seus llocs. Li recomanava de fer-se el sord a les queixes presentades per les aljames de moros de Sogorb, la Serra d'Eslida, Almonesir, Paterna i Benaguasil, sobre «la fretura que passen e ls càrrecs de censals e violaris que paguen a n Jafudà Alatzar», perquè, en aquell moment de penúria, el préstec i la venda de censals eren impracticables: « car vuy –li deia–, ne d'en Jafudà ne d'altres no trobarfets qui us volgués prestar ne comprar censals ne violaris».⁴⁹

Al moment de la seva mort, l'abril de 1377, Jafudà Alatzar posseïa i percebia almenys trenta-set censals. Heus-ne ací la relació, ordenada, no per la quantitat del capital, sinó per la raó del tant per cent anual.

Diu la nostra font d'informació⁵⁰ que tots els censals foren comprats personalment i directament per JA als censalers que s'indiquen, llevat del núm. 2, de Xàtiva, comprat per ell a G.A. de Listo i a P. des Torrent, i el núm. 4, també de Xàtiva, comprat al cavaller Ramon de Vilanova. Dos són del regne d'Aragó (núm 27 i 28), un de Catalunya (núm. 10) i la resta tots del regne de València.

L'antiguitat de cada censal, no la sabem, llevat del núm. 10, que Jafudà Alatzar fou obligat a comprar-lo el setembre de 1374,⁵¹ i el núm. 1, que fou creat el 19 de maig de 1376, un any escàs abans que morís JA.⁵² Tots fan la impressió que són relativament recents. D'un de sol, el núm. 5, es diu que procedia d'un censal parcialment amortitzat que en el seu origen redituava mil sous anuals. En aquella època, la història dels censals era bastant accidentada. Del juliol de 1371 hi ha notícia de la lluita d'un violari que JA percebia sobre Borriana.⁵³ Un censal de 15.000 sous comprat per JA als homes de Torrent, el 8 d'abril de 1373,⁵⁴ no apareix a la nostra llista, i és probable que ja hagués estat

⁴⁹ Reg. 1582, f. 107r-108r, en data Barcelona 1/11/1374.

⁵⁰ A.C.A., R.P., *Mestre Racional*, vol. 368a, f. 12r-17r.

⁵¹ La lletra closa de la reina a JA comunicant-li l'obligatorietat de la compra del censal és al Reg. 1583, f. 160v, en data Barcelona 25/9/1374. Tres dies més tard li manava lliurar els 100.000 sous del seu preu a Pere Marrades: *Ibidem*, f. 164r-v.

⁵² El notari de la venda fou Ramon Bernat, de València. L'infant Martí l'aprojava des de Montsó el 4/6/1376: Reg. 2065, f. 75v-76v.

⁵³ Reg. 1580, f. 35r-36v, en data València 10/7/1371. Al f. 30r-v hi ha una primera redacció del document, anul·lada.

⁵⁴ J. HINOJOSA: *El préstamo ... cit.* L'altre préstec que menciona Hinojosa, a la vila de Morella, pot ser el censal n° 15 de la llista.

PENSIÓ EN SOUS

	<i>Capital en sous</i>	<i>i diners</i>	<i>% anual</i>	<i>Censaler</i>
1.	60.000	6.000	10%	Moros de la Vall o Serra d'Eslida
2.	50.000	5.000	10%	Xàtiva
3.	40.000	4.000	10%	València
4.	15.000	1.500	10%	Xàtiva
5.	7.400	740	10%	Sogorb
6.	5.000	500	10%	Almenara
7.	33.000	3.000	9,09%	Benaguasil i la Pobra de Vallbona
8.	33.000	3.000	9,09%	Sogorb i l'aljama de moros
9.	12.000	1.090	9,08%	Sueca
10.	100.000	8.333	8 dnr. 8,33%	General de Catalunya
11.	48.000	4.000	8,33%	Gandia
12.	48.000	4.000	8,33%	Morella
13.	48.000	4.000	8,33%	Benaguasil, Paterna i la Pobra
14.	36.000	3.000	8,33%	Xàtiva
15.	33.000	2.750	8,33%	Morella
16.	30.000	2.500	8,33%	Corbera
17.	24.000	2.000	8,33%	Nules
18.	18.000	1.500	8,33%	Vall d'Almonesir
19.	16.000	1.333	4 dnr 8,33%	Moros de Sogorb
20.	15.600	1.300	8,33%	Castelló de Borriana
21.	15.000	1.250	8,33%	Benaguasil
22.	12.000	1.000	8,33%	Vila-real
23.	12.000	1.000	8,33%	Vila-real
24.	12.000	1.000	8,33%	Dénia i Xàbia
25.	12.000	1.000	8,33%	Corbera
26.	12.000	1.000	8,33%	Almenara
27.	12.000	1.000	8,33%	Calataiud
28.	12.000	1.000	8,33%	Aldees de Calataiud
29.	12.000	1.000	8,33%	Xilxes
30.	12.000	1.000	8,33%	Sogorb i l'aljama de moros
31.	8.400	700	8,33%	Sollana
32.	6.000	500	8,33%	Llíria
33.	6.000	500	8,33%	Morvedre
34.	4.400	366	8 dnr 8,33%	Onda
35.	2.000	166	8 dnr 8,33%	València
36.	13.000	1.000	7,69%	Llíria
37.	20.000	1.000	5,00%	Albalat i Segairén
TOTAL	854.800	74.030	4 dnr 8,66%	

redimit. Per un document de l'infant Martí, del novembre de 1376, sabem que els prohoms i l'aljama de sarraïns de Paterna havien venut censals a JA a raó de quatre sous per lliura, que és el 20%. Aclaparats per aquestes usures, els prohoms i l'aljama tingueren la sort de trobar dos ciutadans de València, Bernat Castellar i Bernat d'Almenara, que els prestaren capital a un rèdit del 8,33% (20 diners per lliura) a fi de redimir una part dels censals onerosos.⁵⁵

Un altre negoci practicat per JA fou l'arrendament de drets senyoriais. Tenim notícies de la compra, per part d'ell, de les rendes dels dominis valencians del comtat de Luna, almenys des de la mort del primer titular, l'any 1360.

L'any 1362 consta que ja les tenia arrendades, i amb el seu producte complia l'obligació dels tutors de lliurar 10.000 sous anuals per a la jove Maria de Luna, que era educada a la cort, al costat de la reina, esperant casar-la amb l'infant Martí.⁵⁶ El 14 de setembre de 1371 la reina feia comissió a JA per rebre de l'administrador del comtat els 10.000 sous destinats teòricament a la compra de joies per a la comtessa, però abans d'acabar l'any autoritzava JA que se'ls quedés ell, a compte de deutes.⁵⁷ En una curiosa carta del 24 de febrer de 1372, la reina li pregava que apugés a 51.000 sous l'arrendament anual de Paterna i Benaguasil, en comptes dels 40.000 que n'havia profert.⁵⁸

Casada Maria de Luna amb l'infant Martí (13 de juny de 1372), l'arquebisbe de Saragossa, Lope de Luna, i els altres tutors testamentaris presentaren la liquidació final de la seva administració.⁵⁹ En acabar-se el darrer arrendament fet per l'arquebisbe, el desembre de 1373, la reina pregava al seu fill que firmés la renovació, per dos anys més, de l'arrendament de Paterna, Benaguasil i la Pobla de Vallbona a JA. Segons li deia la reina, ella mateixa, amb el seu tresorer Berenguer de Relat i Bartomeu de Bonany, dispenser de l'Infant, havien concordat l'arrendament per 108.000 sous, major quantitat que mai, i el motiu d'haver-ho fet amb JA era, segons ella, que Jafudà Alatzar «és hom segur e pla», i «és pus segura cosa de arrendar lo dit loch de Paterna al dit Jafudà que a altres de la ciutat de València».⁶⁰ L'arrendatari real, doncs, devia

⁵⁵ Reg. 2065, f. 152r, en data Barcelona 26/11/1376.

⁵⁶ Reg. 1571, f. 72v, en data Montsó 22/12/1362. Els 10.000 sous de l'any 1366, documentats al Reg. 1575, f. 6v, en data Barcelona 5/12/1366. JA també feia compres de draps de luxe per a l'arreu de la comtessa: Reg. 1573, f. 194v-195r, en data Barcelona 20/1/1366.

⁵⁷ Reg. 1580, f. 78r-v, en data València 14/9/1371; f. 89r, en data Alcanyís 28/12/1371 (o 1372 de la Nat.).

⁵⁸ Reg. 1580, f. 103v, en data Barcelona 24/2/1372.

⁵⁹ El segell de la reina en el compte final no es posà fins al 14/6/1374: Reg. 1583, f. 133v-134r.

⁶⁰ Reg. 1583, f. 47r, en data Barcelona 24/12/1373.

ser ell, però l'arrendament formal l'havia fet Bartomeu de Bonany, en data del dia anterior a aquesta carta, a Jafudà Alatzar i a Guillem des Puig, ciutadà de València.⁶¹

Quan i com Jafudà Alatzar començà a ser requerit per intervenir en finances d'institucions públiques, amb el marge de guanys més elevat i més difícil encara d'avaluar, tampoc no ho sabem. Sembla que deu ser després d'haver-se ensenyorit de l'aljama de València (cap a 1350, com hem vist), els afers econòmics de la qual el devien posar directament en contacte amb les autoritats locals i generals.

L'ocasió més antiga que he trobat documentada és la seva intervenció, juntament amb Arnau Valleriola, canviador de València, en el crack de les imposicions de la ciutat. Amb carta del primer d'octubre de 1353, per tal de resoldre la fallida, el rei Pere autoritzava els dos banquers a comprar, per un terç o per un quart del seu valor nominal, tots els drets assignats sobre les imposicions, adjudicant-se-les ells íntegrament. En els comptes que presentaren al mestre racional el juliol de 1355, durant encara la comissió, els dos banquers deien que havien després i cobrat 213.993 sous.⁶²

A més d'acaparar-ne les imposicions i esdevenir clavari del consell de la ciutat de València, JA adquirí d'altres crèdits. De l'any 1358 hi ha notícia de préstecs molt elevats.⁶³ Per carta del 24 de febrer de 1360, el rei Pere li assignà 60.000 sous d'una paga que la universitat de València li havia de fer anualment.⁶⁴

Els crèdits de JA sobre la ciutat de València, no sabem com, van anar creixent i multiplicant-se fins arribar a 360.000 sous. Arribats en aquest punt, JA i els jurats de València firmaren una concòrdia en poder del notari Ramon Ubac, el 23 d'octubre de 1366, per la qual convertien el deute en el capital d'un censal de 30.000 sous anuals (al 8,33%), i els jurats es comprometien a redimir-lo en el termini de quatre anys. El rei Pere aprovà la concòrdia i jurà que no hi intervindria...,⁶⁵ però a la mort de JA, l'abril de 1377, es trobà que encara

⁶¹ Efectivament, el 2 de gener de 1374 Bartomeu de Bonany firmava època de 12.000 sous a JA per l'arrendament, i el 13 d'abril per 18.000 sous, tot dient que l'havia fet als dos valencians, igual que el 30 de novembre de l'any anterior firmava època de 10.000 sous a JA sense dir que els arrendataris eren dos: AHPB, Francesc de Lacernosa, Manual 1373-1375, 2ª part, f. 2r, 5r i 12r.

⁶² L'albarà del mestre racional acreditatiu dels comptes presentats pels dos comissaris és a A.C.A., R.P., *Mestre Racional*, vol. 642, f. 89r-91v, en data València 6/7/1355.

⁶³ C. SÀNCHEZ-CUTILLAS: *Lletres closes de Pere el Cerimoniós endreçades al consell de València*, (1967), p. 27.

⁶⁴ L'albarà acreditatiu dels comptes de l'assignació és al vol. 643, f. 210r-v, en data València 28/6/1361.

⁶⁵ Reg. 913, f. 216v-217r, en data Saragossa 21/4/1367.

tenia un censal sobre la ciutat de València de 50.000 sous de capital i 5.000 sous de pensió (al 10%), i un altre de 2.000 sous de capital i 166 sous i 8 diners de pensió (al 8,33%).

Devia ser a remolc dels seus lligams amb les finances municipals de València, que l'any 1367 trobem JA comissionat per col·lectar el donatiu votat per la Generalitat valenciana en les corts generals, i novament el 1371 exercint com a clavari del donatiu votat igualment en corts. Ho era, en aquesta ocasió, en nom del mestre de Montesa, però ens manquen notícies aclaridores del seu comportament en aquest sector.⁶⁶

Els primers contactes de JA amb la tresoreria reial sembla que són de 1353, com els de València, i encara que van continuar amb un crescendo lineal fins a la mort de la reina Elionor, mai no hi va assolir una protagonisme ni, encara menys, una exclusivitat. El director nat de les finances reials fou sempre, en temps del rei Pere III, el tresorer: Bernat d'Olzinelles (1348-1364), Ramon de Vilanova (1365-1370) i Pere des Vall (1371-1386), tresorers del rei, i Berenguer de Relat (1349-1375), tresorer de la reina Elionor. Absolutament totes les operacions financeres de la Corona, grans i petites, estaven intervengudes, programades i dirigides, personalment i directament, pel tresorer. No hi havia espai ni ocasió per a la iniciativa privada o particular de ningú més. Encara que en una ocasió la reina donés testimoni que Jafudà Alatzar era a Barcelona i «treballa per affers del senyor rey»,⁶⁷ si JA pogué treure un profit personal de les crisis que afectaren la monarquia i les seves empreses, fou sempre ajudat, secundat i mediatitzat pel tresorer reial en exercici. Seria molt equivocat de veure JA com el banquer o el financer exclusiu de la Corona, imaginant contractes unilaterals del rei o de la reina amb JA. Prou cuidaven els tresorers que el pastís quedés ben repartit entre tots els qui secundaven els seus propòsits i projectes, començant per ells mateixos.

La dada més antiga que avui tenim de la relació de la cort reial amb JA és, precisament, la compra per part del rei, l'any 1353, d'onze safirs amb destinació a la reina Elionor. El tresorer anotà que costaren 1.010 sous barcelonesos, i cadascú és ben lliure de creure que es tractava d'una compra efectiva. Però vet ací que el mateix any el rei feia una concessió graciosa, és a dir, gratuïta, de mil sous a JA, i el tresorer també els posava en data en els seus comptes. És ben

⁶⁶ M^a. T. FERRER: *Les aljames sarraïnes de la governació d'Oriola, en el segle XIV*. Barcelona 1988, doc. 100; BAER: *Die Juden ... cit.*, pp. 442-443.

⁶⁷ Reg. 1573, f. 7v-8r, en data Zuera 20/2/1364. Tampoc no hem d'interpretar literalment el que ací diu la reina: que JA «en temps passat era pus ammoblat, e no havia perdut ço que per aquesta guerra de Castella és etat perdut e menyscabat».

lícit de sospitar, doncs, que la suposada compra de safirs donats pel rei a la reina formava part d'un muntatge comptable que camuflava un préstec usurari on el guany es partien entre tots els intervinents. I no es pot dir que es tracti d'una sospita maliciosa, perquè, en el mateix llibre de comptes, el tresorer explica que calgué comprar a València 250 dobles castellanques que necessitaven uns ambaixadors del rei que anaven a Castella. Segons diu, Jafudà Alatzar fou qui avançà els 3.937 sous i 7 diners que costaren les dobles, i fou gratificat amb 270 sous (el 6,8%) pels interessos.⁶⁸ I ell, no hi tenia comissió?

Els muntatges dels tresorers reials per filtrar diners són, les més de les vegades, molt complicats. Si hem de creure els documents, resulta que l'any 1369 Jafudà Alatzar participà en la societat d'arrendament de la seca dels florins de Perpinyà fet pels diputats de Catalunya, en una vuitena part, juntament amb els banquers Pere Blan, Eimeric Dusay, Jaume de Gualbes i Ponç de Gualbes. «Per necessitats de la cort», Jafudà Alatzar i els altres banquers cediren al rei la seva participació en la societat.⁶⁹ I vet ací que, per la cessió, el tresorer reial consignà que havia lliurat 4.125 florins a JA, afegint-hi mil florins per rescabalar-lo del «gran dan» que JA havia sofert en la cessió, quan n'esperava «gran guany».⁷⁰ A part, el tresorer consignava que li havia lliurat 6.000 sous per un préstec fet al rei per reforços tramesos a Sardenya, i 19.740 sous per mogubells de préstecs que no explica quins eren.⁷¹ I per acabar d'emboïcar la troca, alhora que consignava aquests diners lliurats a JA, el tresorer Ramon de Vilanova posava en rebuda 8.500 sous de mà de JA, justificats amb un debitori reial, procedents d'una assignació sobre una proferta de deu mil lliures feta en corts, amb les quals s'havien de rescabalar els mercaders valencians que havien estat damnificats a Sardenya.⁷²

Els llibres de comptes dels tresorers, en definitiva, no mereixen gaire confiança quan allò que perseguim és la clarificació dels números o la font i destinació real des diners que passaven per les mans del tresorer. I els documents

⁶⁸ A.C.A., R.P., *Mestre Racional*, vol. 334, f. 42v, 88v i 96r.

⁶⁹ La carta d'indemnitat estesa pel rei a JA, per la cessió, porta la data València 3/12/1369, i en ella es parla d'uns capítols firmats en poder de Jaume Conesa, a València, el 16 d'agost: Reg. 918, f. 44r-v, indicat per BAER: *Die Juden ... cit.*, p. 443. També parla de la cessió al Reg. 1359, f. 143r, en data Barcelona 18/2/1376.

⁷⁰ A.C.A., R.P., *Mestre Racional*, vol. 358, f. 147r, 147v.

⁷¹ *Ibidem*, f. 181r-v, 195v.

⁷² *Ibidem*, f. 51v. Els mercaders damnificats litigaren amb JA davant el governador de València i davant el justícia criminal per aclarir a qui corresponien els 8.500 sous doblement assignats. El rei hi intervingué dictant una provisió favorable a JA: Reg. 919, f. 77v-78v, (78v, en data Barcelona 9/7/1370).

dels registres de cancelleria, per desgràcia, tampoc no són fiables quan expressen xifres i justifiquen despeses.

El juliol de 1370, per exemple, es parla d'un préstec de 100.000 sous fet per JA al rei i a la reina –ja és prou curiós que sigui a tots dos alhora–, el qual seria compensat amb la venda formal d'un censal de pensió de 8.000 sous (al 8%) sobre la peita de Morella, que havia estat assignat per cambra a la reina. Se'n parla com de cosa ja feta, però es veu que a pesar de l'ordre formal de la reina al batlle de Morella perquè lliurés la possessió dels 8.000 sous de renda al porter reial que hi enviava comissionat,⁷³ els missatgers de la vila tramesos a la cort demostraren que la peita era inalienable, i la venda del censal fou cancel·lada.⁷⁴

I el préstec, doncs? Doncs es veu que el préstec de JA, apujat ara a 110.000 sous o 10.000 florins, fou compensat el mes següent amb una altra venda de censal de 8.000 sous (al 7,27%) feta pel rei i la reina sobre la peita de l'aljama de jueus de València, molt més assequible, com sabem, al prestamista Jafudà Alatzar. La venda del censal es formalitzà amb tota regla i es justificà amb la necessitat d'armar deu galeres per al retorn del papa de Roma a Avinyó.⁷⁵ Incomprensiblement, però, la reina firmà a JA un debitori addicional de 605 sous pel contracte de la venda (?).⁷⁶

Dos anys més tard, trobem una carta personal de la reina a JA manant-li presentar-se a la cort per fer una variació en l'assignació dels 8.000 sous. Li deia que ella volia recuperar la seva renda sobre l'aljama, i havia procurat amb el rei de fer-li una nova assignació sobre la dècima que el papa havia concedit.⁷⁷

Efectivament, trobem JA mencionat com un dels dipositaris de la dècima,⁷⁸ però set mesos després d'aquella carta, en trobem una altra de la reina a l'aljama on diu que l'assignació dels 8.000 sous sobre la dècima no ha tingut efecte i que JA ha de continuar cobrant-los sobre la peita de l'aljama.⁷⁹ I vet ací

⁷³ Reg. 1579, f. 52r-v, en data Barcelona 14 o 14/7/1370.

⁷⁴ Reg. 1579, f. 69v, en data Barcelona 19/8/1370.

⁷⁵ La venda és al Reg. 998, f. 22r-29v, i també al Reg. 1579, f. 114v-121r, en data Barcelona 22/8/1370, citada per BAER: *Die Juden ... cit.*, p. 443. L'ordre del rei i de la reina a l'aljama per firmar-la, és al Reg. 1579, f. 112v-113v, en la mateixa data. Observem que aquesta venda és quatre setmanes posterior a aquella sentència absolutòria de JA dictada per la reina, i que no n'hi ha menció a l'extens recull documental sobre les galeres de 1370 publicat a *Analecta Sacra Tarraconensia* 6, Barcelona 1930, pp. 144-185.

⁷⁶ Reg. 1579, f. 131v, en data Barcelona 16/10/1370.

⁷⁷ Reg. 1582, f. 36r, en data Barcelona 13/10/1372.

⁷⁸ Reg. 1581, f. 49v-50r, en data Barcelona 2/9/1372.

⁷⁹ Reg. 1582, f. 53v-54r, en data Barcelona 24/5/1373

que vuit mesos més tard, el gener de 1374, trobem una altra carta de la reina a l'aljama de València on els explica que ella ha recuperat els 8.000 sous que havien estat assignats a JA perquè el rei –no ella– ha cancel·lat el deute dels 110.000 sous a JA. Amb què? Doncs no amb diners propis sinó amb mil florins que l'infant Joan havia assignat a JA sobre els 10.000 francs d'or que el comte d'Armanyac ara havia de lliurar a compte del dot de la seva filla, la infanta Mata.⁸⁰

Els embolics formidables de la comptabilitat formal de la tresoreria no ens permeten a nosaltres de calcular mínimament els guanys del nostre prestamista ni dels altres que paral·lelament hi intervenien, però no per això deixaven de ser reals.

Dient que necessitava redimir la vila d'Ontinyent i altres llocs que estaven empenyorats al noble Berenguer de Vilaragut, la reina emmanlevà a JA la quantitat de 87.000 sous i li assignà, per al seu retorn, totes les seves rendes al regne de València, tant en general com en particular: els 24.000 sous de la peita de Xàtiva, els 12.000 sous de la peita dels jueus de València de l'any següent; els 10.000 sous de l'arrendament de l'Albufera, els 8.000 sous de l'arrendament de Lliria etc. Això era el 4 de desembre de 1369.⁸¹ Deu mesos després, la reina firmava un nou debitori de 2.750 sous a JA afirmant que ell havia deixat de guanyar-los en l'operació del préstec;⁸² la qual cosa ens desconcertaria si no sabéssim a què corresponia. I el que havia succeït és que el tresorer de la reina havia hagut de disposar de la paga de maig de les seves rendes i havia fet escriure a JA perquè es conformés a cobrar-les més endavant.⁸³ El simple retard d'un trimestre en la paga dels rèdits, doncs, havia fet augmentar el capital del préstec d'un 3,15%. I continuà augmentant, perquè, segons sembla, la reina obrí un compte corrent amb el banquer Jafudà Alatzar.

A partir de 1370, la Casa Reial es trobà encarada a una sèrie de despeses extraordinàries per festes i fastos familiars: el previst matrimoni de l'infant Joan amb la infanta Joana de França (1370), la novella cavalleria dels infants Joan i Martí (agost 1371), el casament de l'infant Martí amb Maria de Luna (13

⁸⁰ Reg. 1583, f. 48r-v, en data Barcelona 9/1/1374. La nota de la posició del segell de la reina en la cessió feta per l'infant Joan a JA és al Reg. 1581, f. 131v-132r, en data Barcelona 22/6/1373. La resta dels 10.000 francs fou assignada als canviadors barcelonins Eimeric Dusay i Jaume de Gualbes. L'època dels 110.000 sous firmada per JA al tresorer Pere des Vall és a AHPB, Francesc de Laderosa, Manual 1373-1375, 2ª part, f. 2v, en data 2/12/1373.

⁸¹ Reg. 1577, f. 136r-138v i 139r-v.

⁸² Reg. 1579, f. 111r-v, en data Barcelona 1/10/1370.

⁸³ Reg. 1577, f. 179v-180r, en data Tarragona 2/4/1370.

de juny de 1372), el casament de la infanta Joana amb el comte Joan d'Empúries (10 de febrer de 1373), i, encara, les bodes de l'infant Joan amb Mata d'Armanyac (25 d'abril de 1373).

Les despeses de les bodes de l'infant Joan costaren 14.000 florins, que foren emmanllevats als canviadors barcelonins Eimeric Dusay i Jaume de Gualbes.⁸⁴ Jafudà Alatzar fou nomenat comissari per les demandes del maridatge al regne de València,⁸⁵ i tramità la compra d'un seguit d'objectes sumptuaris: cuirasses de luxe de Màlaga,⁸⁶ dues espases, dos frens i dos parells d'esperons genets a Granada;⁸⁷ selles i frens que també serviren per a la novella cavalleria dels Infants⁸⁸; draps d'or de Granada;⁸⁹ i tres alcandores, deu parells de tapins, quatre peces de fres i dues sarcelles d'or.⁹⁰ També se li encarregava la compra de material domèstic fungible: dos càntirs de sabó moll, dos terils d'arrop, fil de lli en un sac, i dotze anguiles grosses;⁹¹ armes per a la defensa del castell de Biar,⁹² i fins i tot fusta de València per al palau que la reina construïa a Barcelona. L'agost de 1373 la demanava a Domingo Torres i al batlle de la jueria, assegurant-los que «ço que costarà, la muller e.l procurador d'en Jafudà Alatzar, qui són aquí, vos hi daran compliment».⁹³

Tot anava a compte d'assignacions de rendes que s'havien fet i que s'anaven fent. El maig de 1372, per exemple, Jafudà Alatzar i Domingo Costa, el batlle de la jueria, eren nomenats dipositaris a València dels drets de la duana de Sicília que el rei Frederic havia concedit al rei Pere (a compte del dot de la

⁸⁴ Reg. 1583, f. 146r, en data Barcelona 1/8/1374.

⁸⁵ Un memorial de les demandes, amb algunes de les despeses que hi estaven carregades, publicat per J. M^a. ROCA: *Johan I d'Aragó*, (1929) p. 421. També hi fa referència: Reg. 1580, f. 21r, en data València 21/6/1371; f. 33v, en data València 14/7/1371; f. 34v, en data València 18/7/1371, mencionats per BAER: *Die Juden ... cit.*, p. 443.

⁸⁶ Debitori de la reina de 213 lliures, 14 sous i 5 diners: Reg. 1579, f. 110v-111r, en data Barcelona 1/10/1370.

⁸⁷ Debitori de la reina de 23 dobles: Reg. 1579, f. 151v-152r, en data Tortosa 24/12/1370, mencionada per BAER: *Die Juden ... cit.*, p. 443.

⁸⁸ Reg. 1580, f. 74v, en data València 13/9/1371.

⁸⁹ Reg. 1580, f. 88r-v, en data València 28/12/1371 (o 1372 de la Nat.).

⁹⁰ Reg. 1582, f. 41r-v, en data Barcelona 13/12/1372.

⁹¹ Reg. 1582, f. 48r, en data Barcelona 21/3/1372.

⁹² Reg. 1579, f. 171r, en data Bitem 7/2/1371, mencionada per BAER: *Die Juden ... cit.*, p. 443. Debitori de 2.303 sous: Reg. 1580, f. 7r, en data València 20/5/1371.

⁹³ Reg. 1581, f. 158r-v, en data Barcelona 31/8/1373. L'any anterior JA també havia intervingut en fusta de València per a la reina, no comprada sinó regalada pels jurats de la ciutat: Reg. 1582, f. 20v-21r, en data Barcelona 9/7/1372; f. 28v-30r, en data Barcelona 24/8/1372; Reg. 1581, f. 71r-v, en data Barcelona 30/10/1372.

infanta Blanca, difunta comtessa d'Empúries, que no havia estat mai satisfet).⁹⁴

Desapareguda la reina Elionor (20 d'abril de 1375), la intervenció de JA en les finances reials sofrí unes variacions sensibles. L'octubre de 1375 el porter reial Simó Martí, ordenat expressament pel rei Pere, es presentava al domicili de JA per emportar-se 600 florins i deixar sobre la taula un debitori on el rei es comprometia, sense data, a retornar-los-hi amb interès suau (*per viam mocubelli et non aliter*).⁹⁵ El 1 d'abril de 1377, pocs dies abans de morir, després de mesos de negociar, JA adquiria de mal grat les rendes de Vila-real, que foren avaluades en 6.400 florins. El rei Pere les tenia penyorades al comte d'Empúries, i JA fou obligat o persuadit a prestar els diners necessaris per a la quitació.⁹⁶

L'herència de Jafudà Alatzar

La cort reial es trobava a Barcelona quan morí a València Jafudà Alatzar, cap al 10-12 d'abril de 1377. Avisats per cartes de Miquel Palau i altres funcionaris, el rei Pere i el seu tresorer Pere des Vall pregueren el determini d'incuitar-se ràpidament de tots els seus béns. El dia 15, amb una carta closa amb el segell secret, el rei ordenava al governador de València, «con entenam que ls béns de Jafudà Alatzar per certes rahons pertanyen a nós», que els prenguéss i els ocupés amb inventari; i encarregava a aquells funcionaris de la tresoreria, Miquel Palau, Domingo Borràs i Domingo Llull, que hi possessin tota la cura i diligència necessària, «de guisa que nós hajam éntegrament tots los dits béns».⁹⁷

L'endemà, potser desconfiant de la honradesa del governador de València, o per altres raons, el rei feia una comissió especial al seu camarleng Ramon de Vilanova, antic tresorer seu, per allò mateix: inventariar i ocupar tots els béns mobles i immobles que posseïa JA al moment de la seva mort, *certis ex causis nos ad hec merito inducentibus*.⁹⁸

⁹⁴ Reg. 1581, f. 7r-v, en data Barcelona 20/5/1372. Sobre el cobrament d'aquests drets parlen dues cartes de la reina del Reg. 1582, f. 18v-19r i 30r.

⁹⁵ Reg. 1359, f. 50v i 51r, en data Barcelona 25/10/1375.

⁹⁶ Alguns afers de la llarga tramitació estan reflectits al Reg. 1362, f. 32r-v, en data Barcelona 12/5/1377

⁹⁷ Reg. 1258, f. 153v, en data Barcelona 15/4/1377

⁹⁸ Reg. 1260, f. 58v-59r, en data Barcelona 16/4/1377

Es impressionant l'aparat burocràtic que la cort muntà perquè no fallís l'operació. Ramon de Vilanova fou investit del rang de lloctinent reial, se li féu manament exprés de no admetre ni cursar cap apel·lació per part de ningú a les seves actuacions,⁹⁹ i se li lliurà una circular presentant-lo als oficials del regne de València, una altra als prohoms de les viles i llocs, més una carta de recomanació al bisbe.¹⁰⁰ Miquel Palau quedà encarregat formalment de dreçar l'inventari, i fou autoritzat per fer tots els pagaments i despeses necessaris per a la «recepció» dels béns,¹⁰¹ però ell i Ramon de Vilanova foren obligats a jurar amb sagrament i homenatge que no lliurarien ni un diner a ningú, ni que el rei els ho manés per carta, i que mantindrien secret el resultat de la seva operació per a tothom, inclòs el rei, fins que regressessin a Barcelona.¹⁰² I per sortir al pas de les importunitats dels nombrosos creditors de la cort que, en saber l'existència d'aquests nous béns disponibles, sol·licitarien empires legals sobre ell, o en demanarien assignacions, el rei féu redactar i signà un document públic on jurava destinar els béns de JA a la recuperació del seu patrimoni i a la liquidació de deutes.¹⁰³

El document públic i el jurament no tenien, en la consciència del monarca, cap valor. El rei Pere va considerar seus, des del primer moment, els béns de JA. No havien passat quinze dies, que feia escriure a Ramon de Vilanova que li enviés de seguida 116 perles grosses que sabia que s'havien trobat a casa de JA, «poc mes o menys».¹⁰⁴ Un cop escrita i enregistrada la carta, però, hom s'adonà que la seva redacció permetia a Ramon de Vilanova enviar a Barcelona 116 perles soles, sense les altres que potser aleshores ja s'havien trobat. La primera carta fou esquinqada, i se'n redactà un altra on es manava a Ramon de Vilanova que enviés 150 perles «fort grosses e belles», «e encara totes altres perles, axí grosses com menudes e pedres fines que s'i sien trobades ni s'i trobaran».¹⁰⁵ I és que les joies de JA tenien una destinació fixada; l'aixovar de

⁹⁹ Reg. 1260, f. 60r.

¹⁰⁰ Reg. 1260, f. 59r-v, 59v i 60r-v.

¹⁰¹ Reg. 1260, f. 59v-60r, tot en data Barcelona 16/4/1377.

¹⁰² En una carta del 3 de juliol, procurant dissipar certs malentesos que s'havien creat, el rei reconeixia a Ramon de Vilanova i a Miquel Palau que «ver és que.us faem fer lo dit sagrament e homenatge, per lo qual vos estreguem que no pagàssets res a negú, per molts manaments que haguéssets nostres, ne encara faéssets saber a nós ne a persona alguna quants ne quins béns fossen d'en Jaffudà Alatzar tro que fóssets denant nostra presència»: Reg. 1260, f. 110v-111v.

¹⁰³ Reg. 1258, f. 154v, en data Barcelona 15/4/1377.

¹⁰⁴ Reg. 1260, f. 67r, en data Barcelona 28/4/1377. Al marge de la còpia registral es llegeix: *Non fuit expedita sub hac forma sed sub alia immediate sequenti.*

¹⁰⁵ Reg. 1260, f. 67r-v, en idèntica data. Els dos documents són citats per BAER: *Die Juden ... cit.*, p. 443, que no va entendre el joc.

madona Sibil·la de Fortià, en aquell moment amistançada pública del monarca.

Disposant de la força bruta, tal com disposaven el governador Olfo de Pròixida i el lloctinent reial Ramon de Vilanova, l'operació de requisar els béns *mobles* de JA no oferia dificultats greus. I així es va fer, i les seves filles i viudes van veure com els ho prenien tot i com les seves cases eren regirades de dalt a baix, ocupades per saigs i custodiades per porters reials. Tanmateix, després d'haver enunciat el principi general que tots els béns del difunt pertanyien al rei, calia trobar el mitjà legal per traspasar a la cort la titularitat dels seus béns *immobles* i *crèdits*: els censalers no amollarien les pensions si no els constava clarament el nou propietari dels censals.

El mitjà més a propòsit que el rei Pere i el seu tresorer maquinaren per adjudicar-se els béns de JA fou, tot simplement, que els seus hereus li'n fessin cessió. En diverses cartes a Ramon de Vilanova, el rei li insistia una i altra vegada que forcés els hereus de JA a posar tot l'afer de l'ocupació de béns en mans d'ell; més tard li deia que obligués els gendres a fer procuració general en alguna persona que pogués traslladar-se a Barcelona per fer la cessió; finalment li manava que enviés ben lligat a Barcelona Salamies Nascí.¹⁰⁶

Tanmateix no treia profit d'enviar Salamies Nascí ni els hereus a Barcelona, si no es disposava de l'inventari especificat dels béns de JA, és a dir, de tot allò que els hereus serien obligats a cedir. El rei Pere frisava per disposar del numerari líquid i de les joies, i quan Ramon de Vilanova objectava que una cessió genèrica no resolva el problema del traspàs dels títols, i que calia primer acabar l'inventari, el rei li replicava que per fer la cessió o, com deia ell, «posar tot lo dit fet en nostres mans», no calia l'inventari sinó la presència de Salamies Nascí amb procuració dels altres hereus. I que li enviés les perles tot seguit.

La redacció de l'inventari dels béns de JA sofrí entrebancs i destorbs de diversa mena. No era fàcil saber, com deia el rei, «la veritat de tots los béns del dit Jaffudà».¹⁰⁷ En primer lloc, calia determinar quins eren els béns de què ell era únicament dipositari com a penyores de préstecs que havia fet, i per quines quantitats: hi hagué crides públiques sobre això i terminis obligats de declaració que endarrerien la clausura de l'inventari. Calia també segregar (o almenys fer veure que es prestava atenció a segregar) els béns del difunt dels béns dels familiars amb qui convivia.¹⁰⁸ Tampoc no va ser fàcil de localitzar el llibre de

¹⁰⁶ Hi ha deu cartes del rei a Ramon de Vilanova, sobre aquest afer, al Reg. 1260, entre els f. 67 i 111 i tres més al Reg. 1096.

¹⁰⁷ Reg. 1260, f. 68v, en data Barcelona 27/11/1377.

¹⁰⁸ Reg. 1259, f. 119v-120r, en data Barcelona 24/11/1377, sobre les joies i béns de Samuel

comptes dels negocis que portava JA, i el memorial o llista dels seus crèdits i censals. No aparagué fins molt entrat el mes de maig,¹⁰⁹ i calgué encarregar a un jueu, Salomó Bonjuha, que els «traslladés» (= traduís de l'hebreu?) i els passés en net.¹¹⁰ I com que es produïren delacions sobre ocultació fraudulenta de béns, i un gran furt en què desaparegué molta moneda i objectes d'argent, calgué empresonar, processar i fer crides imposant fortes penes, fins i tot l'excomunió –per això Ramon de Vilanova sortí de Barcelona amb una carta de recomanació al bisbe–, perquè es declaressin els béns furtats i ocultats.¹¹¹ El governador, pel seu compte, no sabem com, recuperà uns mil cinc-cents florins, i el rei hagué de manar-li expressament que els lliurés al receptor Miquel Palau.¹¹² La probable ocultació material de béns a les dues cases del difunt fou resolta, primer, amb un escorcoll a fons, amb neteja de pous inclosa, i, després, amb una brigada de «maestres e manobres qui per part del dit senyor rey regonegueren les parets, sostres i altres partides dels dits alberchs si hi haguera diners, argent o joyes soterrades».¹¹³

L'inventari general dels béns de JA encara no estava enllestit a les darreries de juny. Com que s'havia de tenir secret, el rei, el mestre racional i el tresorer encara no en sabien res en concret, quan se'n filtraren còpies que arribaren a mans de l'infant Joan, que era a Girona, i d'altres personatges de la cort, les quals procuraven «informacions dels béns del dit Jaffudà, axí distintament que res no fall». Ho recriminava el rei, indignat, al comissari Ramon de Vilanova i a Miquel Palau, amb una carta del 3 de juliol, perquè tampoc no li havien enviat les perles.¹¹⁴

Mentre a València s'anava redactant l'inventari, amb les monedes i joies

Suxén i de la seva muller Jamila que es trobaven a casa de na Deffa, *dexunde uxoris dicti Jaffudani Alatzar quondam*.

¹⁰⁹ En una de les cartes a Ramon de Vilanova, el rei es congratulava de la troballa del memorial: Reg. 1260, f. 85v-86r, en data Barcelona 24/5/1377.

¹¹⁰ Salomó Bonjuha fou retribuït en cent florins per tal com *multum laboravit in in dictis negociis translato compota et alias scripturas in quibus continebantur debita que debebantur dicto Jaffudano et alias*: Reg. 1361, f. 163v-164r, en data Barcelona 22/10/1377.

¹¹¹ Inculpat de furt, Mossé Sibilí encara era en malleuta el 2 d'octubre de 1377: Reg. 931, f. 78v. També deu estar en relació amb el furt una ordre de detenció dictada per rei contra Salomó Abenmarves major de dies, i contra Jafudà Legem, jueu de Morvedre: Reg. 1260, f. 162v, en data Barcelona 8/10/1377; Reg. 1259, f. 100r, en data Barcelona 26/10/1377. I una ordre de detenció de dos notaris que havien fugit de València i foren capturats a l'Arboç: Reg. 1260, f. 77r, en data Barcelona 9/5/1377.

¹¹² Reg. 1260, f. 100v, en data Barcelona 24/6/1377.

¹¹³ A.C.A., R.P., *Mestre Racional*, vol. 368a, f. 91r.

¹¹⁴ Reg. 1260, f. 110v-111v.

guardades en sacs i custodiades per porters reial al domicili del difunt, els directors de l'operació estudiaven la fórmula legal que justificaria l'ocupació i permetria el traspass dels crèdits a la cort. El rei, des del primer moment, exigí la pura i simple cessió; pero Ramon de Vilanova palpava el mal ambient que es respirava a València per l'afer que duia entre mans, i li constava que no seria gens fàcil d'obtenir la cessió per part dels tutors de les filles menors d'edat, ni els marits de les dues hereves ja casades s'avindrien fàcilment a donar-ho tot per perdut. Ramon de Vilanova i Miquel Palau suggeriren, com a procediment més neutre i net, que les parts implicades —els gendres, els tutors i el rei— designessin uns jutges, que podrien ser ells dos, amb Pere Marrades i Mossé Suxén, els quals determinarien arbitralment la qüestió dels drets que el Rei al·legava sobre la massa de l'herència. El rei Pere es va negar en rodó a acceptar aquesta via: ell volia les perles per donar-les a madona Sibil·la, volia disposar de la moneda, i volia cobrar les rendes més grasses. Ho deia als comissaris amb total la claredat: el mitjà escollit li havia de permetre «prendre aquella part que tindrem per bé dels béns, e lexar aquella que ns volrem».¹¹⁵ Acceptar que uns àrbitres declaressin l'abast dels drets que hi pretenia, incloïa el risc de veure com s'escapava de les seves mans allò que ja havia decidit que havia de ser seu. El rei Pere es va negar a acceptar jutges arbitrals, és a dir, jutges designats per la part contrària. En una carta posterior desenganyava completament Ramon de Vilanova sobre aquesta qüestió: «La confirmació que demanàvets del dit compromès, no havem volguda fer, ne entenem a fer en nenguna manera».¹¹⁶

Bloquejada pel rei la solució que semblava més factible, Ramon de Vilanova va gosar fer-li present que encara no constava enlloc si i fins a quin punt ell tenia dret en alguns béns de JA. El rei li replicà, amb tota la seva fermesa, que «pensar podets e devets que nós sabem lo dret que havem en los béns, que és gran, e que éntegrament ab bona consciència los nos podem tots pendre».¹¹⁷

Opino que tenia raó. El Dret Comú sancionava que els jueus pertanyen a la senyoria en persona i béns, i el rei pot disposar-ne al seu arbitri. Quan el rei Pere cedí l'aljama de València a la reina Elionor, li atorgà la facultat d'absoldre i condemnar els jueus, civilment i criminalment, *pro vestro libito voluntatis*.¹¹⁸ Els jueus no estaven integrats a l'ordre jurídic de la societat cristiana; simplement eren tolerats, i ben tractats, si es portaven correctament, per simple humanitat.

¹¹⁵ Reg. 1260, f. 81v, en data Barcelona 18/5/1377.

¹¹⁶ Reg. 1260, f. 85v-86r, en data Barcelona 24/5/1377.

¹¹⁷ Reg. 1260, f. 110v-111v, en data Barcelona 3/7/1377.

¹¹⁸ Vegeu la nota 30 supra.

D'altra banda, els béns adquirits per un jueu són, a priori, mal adquirits, perquè és cert i segur que hi ha intervingut usura i engany. Coetània a la mort de JA, aprofitant que el papa havia excomunicat i reduït a esclavitud els florentins, perquè estaven excomunicats, i si no ho eren, perquè ja se sap que els mercaders cometen «salvateries».¹¹⁹

Drets teòrics deixats a part, l'enrenou provocat a València amb l'ocupació dels quantiosos béns de JA aconsellava que es procedís amb cautela i amb aparença de legalitat. La solució no era fàcil. El dia 5 d'agost el rei signava una curiosa carta adreçada a Ramon Tolsà, llicenciat el lleis de València, on li deia: «Segons havem entès per relació dels feels nostres en Miquel Palau e en Domingo Borraç, vós sabets algunes raons per les quals los béns d'en Jaffudà Alatzar poden e deuen ésser confiscats a la nostra cort, les quals havets cessat declarar duptant que d'açò fóssets satisfet. Per què us deïm e manam que.n continent nos certifiquets clarament del dit fet e.ns informets de les dites raons per vostra letra, e nós vos prometem que.us farem tal satisfacció de què vós haurets plaer e.us deurets tenir per content, en cas que per les dites raons nostra cort obtenga los dits béns o part d'aquells».¹²⁰

En un principi, el rei Pere estava disposat que la moneda de JA no sortís de València, perquè amb ella volia redimir Caudiel al jurista Bernat d'Alpicat, Viver al noble Joan d'Aragó, i Novelda i la Mola a l'aventurer Mateu de Gornay, que els tenien en penyora per deutes de la cort des de feia massa temps. Eren compromisos que no es podien ajornar. Encara el 9 de juny manava al comissari Ramon de Vilanova que no portés a Barcelona la moneda requisada; però abans d'acabar el mes li manava el contrari, dient que a València no es considerava segura.¹²¹

La moneda i Salamies Nascí, tots dos fortament custodiats, arribaren a Barcelona, amb Ramon de Vilanova i l'inventari, el dia 8 d'agost de 1377. Aleshores devien continuar les fortes pressions, les madures deliberacions i les violentes amenaces per trobar la fórmula del traspàs legal dels béns de JA, ja segrestats, ocupats i inventariats. L'únic rastre que n'he trobat és la intervenció d'uns traïdors, que no solen faltar en aquestes ocasions, assumint l'ofici d'intermediaris. Un d'ells fou Bartomeu Cerdà, notari de València, que actuà de procurador de les hereves juntament amb Salamies Nascí. L'altre fou Massot Avengenà, jueu de Barcelona. Els «treballs» de l'un i de l'altre en la consecució

¹¹⁹ Reg. 1260, f. 66r, en data Barcelona 28/4/1377.

¹²⁰ Reg. 1260, f. 129v-130r, en data Barcelona 5/8/1377. També es troba copiada al Reg. 1096, f. 114r.

¹²¹ Reg. 1260, f. 92v-93v, en data Barcelona 9/6/1377; f. 100r, en data Barcelona 24/6/1377.

de la conformitat de la part dèbil en la fórmula definitiva foren remunerats pel rei amb 200 i 500 florins, respectivament.¹²²

Finalment, el dia 15 d'octubre de 1377, quatre dies després del casament del rei Pere amb madona Sibil·la de Fortià, es produïa l'acte jurídic que resolía «l'ocupació que el senyor rey havia feta fer dels béns del dit Jafudà, los quals afermava a ell pertànyer per certes rahons». Tal acte jurídic fou una declaració arbitral feta per tres jutges elegits conjuntament pel rei i per les hereves (és a dir, escollits pel rei i consentits pels gendres de JA i els tutors de les seves filles), tots tres cristians i de la plena confiança del monarca: Ramon de Vilanova, el mateix camarleng seu que havia fet l'ocupació com a lloctinent reial, Castelló de Mallorca, promotor de negocis de la cort, i Bernat d'Alpicat, jurista de València.

No he pogut localitzar el text de la sentència o declaració arbitral, que devia ser molt extens. En coneixem, però, moltes de les clàusules que tingueren posteriors reflexos documentals.

La sentència reconeixia, en primer lloc, potser explícitament i tot, que la massa íntegra dels béns de JA pertanyia a les seves filles i hereves testamentàries. Feta aquesta declaració de principi, que servia de base legal per al segon punt, la sentència obligava les hereves a cedir al rei, nets, 165.000 florins d'or d'Aragó, que eren 1.815.000 sous. Els salaris dels que havien intervingut en l'ocupació dels béns, més els salaris dels escrivans que redactarien els documents pertinents, tot havia de ser satisfet per meitat entre el rei i les hereves. Els salaris serien fixats pel mestre racional Berenguer de Relat, per Castelló de Mallorca i pel tresorer Pere des Vall, sense impugnació possible. I totes les despeses de l'ocupació, custòdia i trasllat de la moneda, també serien satisfetes per meitat, fins al dia 8 d'agost, quan arribà a Barcelona.¹²³

Complementàriament, la sentència obligava el rei a declarar francs de peita, per sis anys, els béns propis de JA (no els propis de les seves hereves)¹²⁴ i prometre que no atorgaria remissions als encausats pel gran furt comès a

¹²² Reg. 1363, f. 38v, en data Barcelona 13/12/1378; Reg. 1361, f. 183v-184r, en data Barcelona 31/12/1377 (o 1378 de la Nat.).

¹²³ La principal font d'informació sobre el béns de JA al moment de la seva mort és A.C.A., R.P., *Mestre Racional*, vol. 368a. Es un compte particular que el rei Pere va ordenar d'obrir al seu tresorer Pere des Vall «axí per rahó dels CLXXX florins d'Aragó qui foren rebuts del reu Don Enrich de Castella, com per rahó dels CLXV florins qui foren haüts dels béns d'en Jaffudà Alatzar, caenrera juheu de València».

¹²⁴ Reg. 933, f. 130r-v, en data Barcelona 23/11/1377.

València, sinó que permetria que tot el que es pogués recuperar passés a mans de les hereves.¹²⁵

Hem d'apressar-nos a afegir, tanmateix, que no es va permetre el més petit marge de maniobra a les hereves en la cessió dels 165.000 florins, perquè la sentència concretava amb molt detall el que s'hi havia de comprendre. Les hereves quedaven obligades a cedir al rei, en primer lloc, «la moneda comptant, argent e joyes en los dits béns atrobats»; després, computats en florins, 10.780 sous que restaven d'un deute de la cort a JA contret el 19 de juny de 1369, que havia pujat a 23.466 sous i 8 diners; les rendes de Vila-real que el rei Pere havia cedit per mitjà d'un procurador a JA pocs dies abans de morir, el 6 d'abril de 1377; tots els censals comprats per JA als vassalls de l'infant Martí i de la seva muller, la comtessa Maria de Luna; més els censals comprats al General de Catalunya i altres llocs del Principat, i, segons sembla, d'altres censals concrets; abonant la resta, fins a completar els 165.000 florins, amb florins comptants. Hom establia, naturalment, que les pensions vençudes dels censals que havien de cedir, pertanyien a les hereves fins al dia de la sentència, en què començarien a córrer en favor del rei.

I per escarni flagrant de la justícia, la sentència obligava el rei Pere a firmar un debitori formal a les hereves per valor de 165.000 florins, incloent l'ordre al tresorer de retornar-los per via de mogubell, és a dir, com un préstec rebut a interès. És, probablement, el debitori més elevat firmat mai per un monarca del Casal de Barcelona a persones privades.¹²⁶

Tot es complí, més o menys, segons els termes de la sentència inapel·lable, i no es presentaren dubtes que calgués aclarir. La cessió o traspass dels censals, potser per la dificultat a encavallar tots els documents amb què es justificava, no es produí fins al dia 9 de febrer de 1378.

Amb un primer document notarial, les hereves cedien al rei una sèrie de censals que pujaven a 573.000 sous de capital o 52.090 florins i 10 sous (els quals censals, prèviament, amb carta reial del 16 de desembre de 1377), el rei Pere havia cedit a la reina Sibil·la).¹²⁷ Amb un altre document, cedien una altra

¹²⁵ Reg. 031, f. 134v-135r, en data Barcelona 13/11/1377. Per a totes les qüestions del furt del rei féu comissió especial a Aznar Pardo, a instància de Goig, muller de Salamies Nascí, i li manava dipositar els béns que recuperés en poder de Pere Marrades: Reg. 1363, f. 10v, en data Barcelona 25/10/1378.

¹²⁶ Reg. 1361, f. 185v-v, en data Barcelona 12/11/1377.

¹²⁷ Aquest primer lot de censals, cedit a la reina Sibil·la, consta també com a rebut pel seu tresorer Jaspert de Campllong en el seu llibre ordinari: A.C.A., R.P., *Mestre Racional*, vol. 507, f. 2v-3r. Expressa que alguns ja havien estat venuts a Jordi Joan, a Ramon des Soler i a Ramon Gayà, de València.

sèrie de censals per valor de 283.000 sous o 25.727 florins i 3 sous. I amb un tercer document del mateix dia, les hereves cedien l'assignació de les rendes de Vila-real feta el 7 d'abril de 1377, valorades en 6.400 florins.¹²⁸ La resta consistí tota en moneda comptant.¹²⁹

Heus ací el compte cabal dels 165.000 florins que el tresorer reial posà en rebuda com a procedent de les hereves de JA, a les quals diu que en firmà àpoca el 22 d'abril de 1378. Sovint dóna l'equivalència dels sous i dels florins, que és a raó d'onze sous per cada florí. Quan ell no dóna l'equivalència de les quantitats, l'he posada entre parèntesis per poder construir el doble compte.

El tresorer reial fou curós a anotar, també com a procedent de les hereves, 19.286 sous i 8 diners de les pensions dels censals vençudes des del dia de la sentència (15/10/1377) fins al dia de la cessió efectiva (9/2/1378). Les hi lliurà Pere Marrades, procurador forçat de les hereves i subdelegat de Miquel Palau, comissari o receptor general nomenat pel rei. En canvi, no diu ni dóna a entendre que les monedes d'or i barcelonesos d'argent que posà en rebuda fossin totes les monedes que figuraven a l'inventari com a incautades. La sentència arbitral, com hem vist, adjudicava al rei la moneda comptant, l'argent i les joies. Sembla clar que JA havia de tenir força més moneda de plata que el compte rodó de 49.100 barcelonesos que el tresorer posà en rebuda. De les peces o vaixella de plata que tenia JA no sabem què se'n va fer. I de les joies (anells, fermalls, etc.) tampoc, ni se'n parla. Posats a emetre una hipòtesi sobre la causa d'aquests silencis, és possible que a l'hora de la veritat el tresorer arribés a una entesa amb les hereves i preferís rebre el valor de la vaixella, les joies i la moneda menuda en florins d'or comptants –els 37.913 que acabaven d'arrodonir el compte–, més que les joies i la vaixella materials, que hauria hagut de malvendre. Siguem benèvolts i creguem-ho així. De fet, tenim un indici que així succeí, perquè al marge de la sentència i abans que es produís, el rei manà a Miquel Palau, que li lliurés, per donar-les a madona Sibil·la, les joies més cobejades. Eren tres fils de seda on hi havia enfilades 117 perles grans i 7 perles negres *de vitro*, més una alquella de drap d'or i de seda ornada d'obres i figures.¹³⁰ Més tard, havent-se'n de justificar la baixa en la receptoria de Miquel

¹²⁸ La valoració de les rendes de Vila-real en 6.400 florins i la seva mateixa venda requeriren un justificant del rei adreçat al Mestre Racional perquè els admetés als comptes del tresorer: Reg. 1363, f. 65r-v, en data Barcelona 6/3/1378.

¹²⁹ Aquestes notícies i les que reporto a continuació procedeixen del volum ja assenyalat a la nota 123, f. 12-17.

¹³⁰ Reg. 1096, f. 119r-v, en data Barcelona 13/8/1377. No sabem del cert què era una alquella. Els diccionaris històrics ho expliquen a través de l'etimologia, i és possible que ho encertin.

A.- *Rebut en censals i rendes: florins = sous*

Un lot de censals	52.090 10 sol.	573.000
Un altre lot de censals	25.727 3sol.	283.000
Rendes de Vila-real	6.400	(70.400)

Suma de censals i rendes 84.218 2 sol. 926.400

B.- *Rebut de moneda comptant:*

1.- *Procedent de la incautació:*

13.456 dobles morisques i mitja	(21.886 2 sol. 3 dnr)	240.748	3 dnr.
5.044 dobles castellanes, 696 escuts,			
1 moltó i 1 franc d'or	(9.401 8 sol. 8 dnr)	103.419	8 dnr.
2.083 florins de Florència	(2.745 8 sol. 6 dnr)	30.203	6 dnr.
1.704 florins d'Aragó «d'un punt»	(1.826 9 sol. 2,5 dnr)	20.095	2,5 dnr.
1.396 florins d'Aragó «vells»	(1.651 3 sol. 1 dnr)	18.164	1 dnr.
49.100 barcelonesos d'argent	(5.356 4 sol.)	58.920	

Suma de moneda incautada: 42.868 2 sol. 8,5 dnr. 471.550 8,5 dnr.

2.- *Donats en comptant per les hereves:* 37.913 6 sol 3,5 dnr (417.049 3,5 dnr)

Suma de moneda comptant	(80.781 9 sol)	888.600
Són, doncs, en censals i rendes:	84.218 2 sol =	926.400
i en moneda comptant:	80.781 9 sol =	888.600

que fan, en total: 165.000 florins = 1.815.000 sous

Palau, les perles i l'alquella foren estimades en 700 florins, i el rei autoritzà que fossin presos en compte dels 165.000.¹³¹ És ben possible, doncs, que la vaixel·la d'argent i les joies incautades també fossin computades en florins d'or i retornades materialment a les hereves. Complint una altra clàusula explícita de la sentència, el rei manà a Miquel Palau, el depositari comissionat per ell el 16 d'abril de 1377, que quan les hereves haguessin lliurat al tresorer els 165.000

¹³¹ Reg. 1362, f. 13v, en data Barcelona 10/11/1377. El tresorer posà en data, efectivament, els 700 florins de les perles i l'alquella: Vol. 368a, f. 53v.

florins que li havien estat adjudicats, els tornés immediatament (*confestim*) tots els béns que havia rebut.¹³²

Tornant al nostre tema, i per acabar l'episodi de l'ocupació, remarcuem que aquesta ens ha informat a mitges sobre els béns *mobles* de JA i no ens ha dit pràcticament res sobre els seus béns *inmobles*. Només hi hem trobat mencionades, incidentalment, dues cases, la major i la menor, segurament dins la jueria de València. Per altres fonts sabem que tenia també un forn i un hort a València,¹³³ cases a Paterna,¹³⁴ i que en el seu testament deixà rendes per a obres pies. Quinze anys després de la seva mort, passats els avalots de 1391, el procurador fiscal intentà confiscar aquestes deixes al·legant que havien estat traspassades a mà morta sense llicència reial. Gràcies a una comissió feta per Joan I a Andreu Salvador, llicenciat en lleis, per resoldre la qüestió moguda pel procurador fiscal contra els marmessors de JA i la seva filla Jamila, sabem que els béns llegats per JA per a beneficència de pobres consistien en 53 masmutines que rebia sobre la pobla dita «d'en Montiró», 50 masmutines que rebia, com hereu del seu nét, en cases prop la Corretgeria, i 37 morabatins que rebia sobre onze obradors contigus a la jueria de Barcelona (!).¹³⁵ Després que el jutge Andreu Salvador ja n'havia dictat la confiscació, Jamila s'avingué a recuperar-los mitjançant una composició.¹³⁶

Resta encara per relatar que el deplorable episodi de l'espoliació de l'herència de JA per part del rei Pere, fou acompanyat del lamentable espectacle de les renyines entre els seus familiars.

De seguida de publicat el testament, es plantejà un plet davant el batlle de la jueria de València per uns llegats que els hereus o marmessors es devien negar a complir.¹³⁷ I ben d'hora el gendre Salamies Nascí entaulà un altre plet contra els tutors de les seves cunyades. I viceversa, naturalment. El fonament del plet mogut pel marit de Goig, la filla gran, era, ni més ni menys, que les dues filles menors de JA eren inhàbils per heretar béns perquè eren il·legítimes, com a filles d'una segona muller vivent la primera. En el plet sortiren draps bruts i les parts s'acusaren mútuament d'haver ocultat béns, cosa que motiva

¹³² Reg. 1362, f. 17v-18r, en idèntica data.

¹³³ E. VIDAL: *Valencia en la época de Juan I*, (1974), p. 52 i 202.

¹³⁴ L'infant Martí donà el seu cambrer Diego de Cetina unes cases situades a Paterna que havien pertangut al difunt JA i ara pertanyien a ell. Limitaven amb cases de sarraïns del lloc: Reg. 2087, f. 133r-134r, en data Paterna 25/9/1385.

¹³⁵ Reg. 1853, f. 166v-167r, en data Alzira 12/2/1393

¹³⁶ Reg. 1858, f. 68v-69r, en data Barcelona 6/9/1393.

¹³⁷ *Jornades d'Història dels Jueus ...cit.*, p. 262.

que hi haguessin també accions criminals i hi intervingués el fiscal. Fou segurament en alguna fase d'aquests plets que Salamies Nascí fou multat en 16.000 sous per haver presentat testimonis falsos.¹³⁸ Un desl plets es resolgué amb una sentència arbitral que dictà Castelló de Mallorca el 3 de desembre de 1378, en què condemnà les dues parts a pagar 7.000 florins a la tresoreria reial.¹³⁹

Pel seu cantó, Acli, una de les viudes de JA, reclamà a les hereves la devolució de 200.000 sous reials de béns parafernals que havia aportat al seu matrimoni. Segons la llei jueva, Acli tenia dret al retorn del dot i no dels béns parafernals, però sí en tenia, per a totes dues coses, segons la llei cristiana. Plantejada la demanda davant les autoritats cristianes (naturalment), un tribunal compost per Aznar Pardo de la Casta, Ponç Savartés i Bernat Galí, assessorats per Gener Rabassa, llicenciat en lleis, condemnà les hereves a restituir els 200.000 sous a Acli. Les hereves o el seu procurador Bartomeu Cerdà, apel·laren al rei. El cas fou consultat a mestre Mossé Halleva, rabí de Tortosa.¹⁴⁰ I vista l'apel·lació al Consell Reial, Guillem de Vallseca, doctor en lleis i vice-canceller, sentencià definitivament el que ell deia que era una via intermèdia: condemnà les hereves a restituir a Acli 35.000 sous (el 17,5%) dels béns parafernals reclamats, sense condemnar cap de les dues parts en les despeses dels processos.¹⁴¹ Així ho diu la sentència pronunciada en nom del rei; però per un altre document prou fidedigne sabem que Acli fou obligada a cedir a la cort, sense que arribés a passar per les seves mans, la tercera part dels 35.000 sous que la sentència li havia adjudicat.¹⁴²

¹³⁸ B.S.C.C. 54 (1978), p. 159.

¹³⁹ El plet de Salamies Nascí per la il·legimitat de les seves cunyades, i la seva solució per sentència arbitral es troben mencionats en una provisió de la reina Violant, que en reproduïx una altra del rei Pere del 24 d'abril de 1385; Reg. 2029, f. 22r-23r, en data Saragossa 26/8/1388. Com a la primera sentència arbitral, també en aquesta el rei Pere firmà un debitori de 7.000 florins a les hereves, ordenant el seu tresorer que els retornés per via mogubell; Reg. 1363, f. 55v-56r, en data Barcelona 26/1/1379. Dels 7.000 florins, el rei en cedí 2.000 a la reina Sibila; Reg. 1363, f. 32r-v, en data Barcelona 8/12/1378; vol 508, f. 9v. El tresorer del rei en posà en rebuda altres 2.000; vol. 370, f. 54r. Es ací on es menciona la segona sentència arbitral del 3/12/1378.

¹⁴⁰ AHP Tarragona, *Protocols*, n° 1145, Tortosa, Caixa 6: Mestre Mossé Aleua, *jurisperitus dicte civitatis judeorum* era requerit per un porter reial per lliurar «la declaració dels capítols que us ha dats per escrit sobre lo fet dels hereus d'en Jafudà Alatzar».

¹⁴¹ Reg. 1454, f. 164v-165r, en data Tortosa 12/3/1383.

¹⁴² La tercera part de 35.000 sous són 11.666 sous i o diners. A Jamila, com hereva de JA en una tercera part, i com a successora de la seva germana Astruga, li tocava pagar-ne 7.777 sous i 8 diners. El rei li condonà graciosament 1.177 sous i 8 diners, i li firmà àpoca de 6.600 sous, bo i

Un altre plet mogut per la viuda Adeffa i la filla Jamila contra la viuda i el fill de Salomó Abenmarvez, que havia estat tutor de les filles menors de JA, encara durava l'any 1388.¹⁴³ I compadint-se de la pobresa de Cresques Nascí, jueu de València, fill de Salamies Nascí i de la difunta Goig, arruïnat per furt perpetrat en els béns del seu avi, per les grans quantitats de diners que la cort n'obtingué, i pel plets dels seus pares amb la viuda de JA per raó de l'herència, perquè pogués subsistir, el rei Pere li concedia un violari de 1.500 sous anuals consignats sobre la quema que es collia al regne de València.¹⁴⁴

expressant que Jamila no els havia lliurat en efectiu, sinó que el seu marit Samuel Suxén s'havia compromès a lliurar els 6.600 sous a certes persones a qui la cort els devia: Reg. 943, f. 197r-v, en data Montblanc 1/8/1384.

¹⁴³ Reg. 1019, f. 30v, en data Saragossa 24/9/1388; Reg. 2044, f. 110v, en data Montsó 3/12/1388.

¹⁴⁴ Reg. 1373, f. 185r-v, en data Barcelona 19/2/1386. El violari concedit pel rei Pere fou confirmat pel rei Joan: Reg. 1072, f. 125r-v, en data Barcelona 5/6/1387. Poc després Cresques Nascí venia el seu violari a Gabriel sa Pila, de la tresoreira reial, i el rei Joan aprovava la venda: Reg. 2010, f. 28v-29v, en data Vilafranca del Penedès 10/1/1388.